

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Կ Ն Ի

Ա. Ե. Կ. Ա. Յ. Ա. Ղ. Ա. Կ. Ն. Ի

LA COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

ԽՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԲՐԻԷԼԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ

ԵՒ

ԱՄԲՐՈՍԵՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

ԵՐԲՐՈՒՄ ՏԱՐԻ

Յունուար 1857. — Թիւ Ա.

RÉDIGÉ PAR,

GABRIEL V. AIVAZOVSKY

ET

AMBROISE V. CALFA.

TROISIÈME ANNÉE.

Janvier 1857. — N° 1.

ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

ՆԻՊՈՍԻԿԱՅԻՆՈՑ

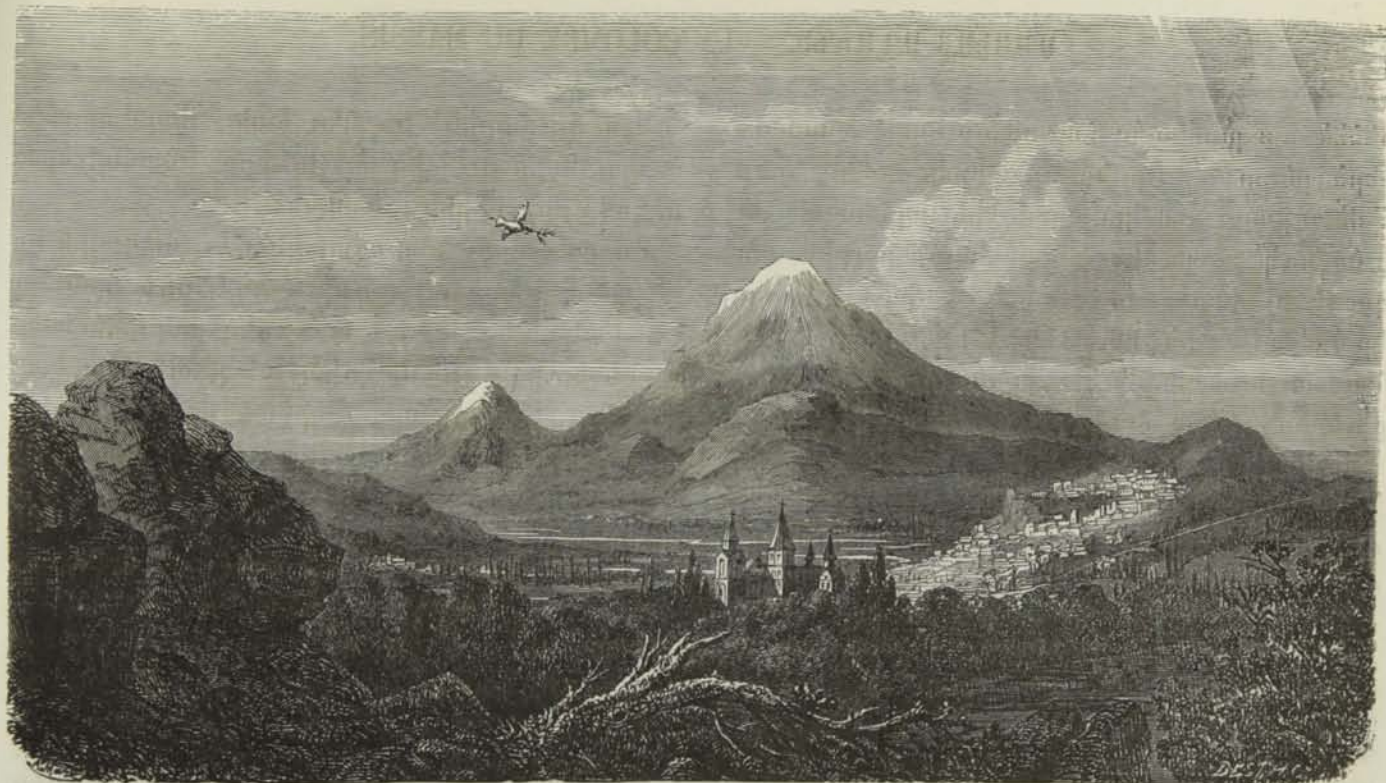
ՅՈՒՑԱԿ ԲԱԺԱՆՈՐԳԱՅ ԱՄՍԱԳՐՈՅՍ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՍՐԲԱԶՍՆ ՏԷՐ ՅԱԿՈՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ. (Երկու օրինակք)

- Արել Վարդապետ Մխիթարեան, ի Կարին:
- Ազարեան Ստեփանոս Վարդապետ, ի Կ. Պօլիս:
- Ազգային Դպրոց, ի Պաղէճնիկ:
- Ալադարեանց Նիկոլայ, ի Տփլիս:
- Ալաճանեան Գեորգ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ալբոն Տիրրի Էֆէնտի, ի Կ. Պօլիս:
- Ալիշանեան Սերովբէ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ալիիարեան Մարտիրոս Աղա, ի Զմիւռնիա:
- Անարոնեան Յակոբ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աղաբոնեան Գրիգոր Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աղաբոնեան Մկրտիչ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աղամալեանց Պօղոս Գարրիկեան, ի Շուշի:
- Աղամշանեանց Մինաս, յԱզուլիս:
- Աղեքսանդրեան Պետրոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աճեմեան Կարապետ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աճեմեան Թ. Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ամիրաղով Ստեփան Աղա Աղեքսանդրիչ, ի Կ. Պօլիս:
- Այվատեանց Պետրոս Աղա Յովհաննիսեան, ի Կ. Պօլիս:
- Այվատեան Յովհաննէս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Այվատեան Պ. Վահան, ի Փարիզ:
- Անդրեասեան Պ. Բարսեղ, ի Ճաւա:
- Անուխեան Պ. Եսայի, ի Մանչըսթեր:
- Անանեանց Յովսէփ Հայրապետեան, ի Շուշի:
- Անուշեան Մկրտիչ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աշնանեան Իսկուճի Տիկին, ի Կ. Պօլիս:
- Աշնանեան Մկրտիչ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Աշնանեան Պօղոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ապուլիսիցի Պետրոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ապրօյեան Արրանամ Աղա, ի Փարիզ:
- Ապրօյեան Գրիգոր Աղա, ի Զմիւռնիա:
- Ասլանեան Մանտեսի Յովհաննէս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ասլանեանց Գասպար Գարրիկեան, յԱզուլիս:
- Ավդալեան Պ. Յովհաննէս, ի Կալկարա:
- Արամեան Սուքիաս Աղա, ի Նիկոմիդիա:
- Արայիճեան Մովսէս Աղա, յԱղեքսանդրիա:
- Արասխանեանց Հայրապետ, յԱզուլիս:
- Աւետիսեան Պ. Ստեփան, ի Փարիզ:
- Բարանեանց Արրանամ, ի Տփլիս:
- Բարսեղեան Ստեփան Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Բարսեղեան Պ. Յակոբ, ի Փարիզ:
- Բարսեղեան Պ. Սարգիս, ի Փարիզ:
- Բինկեանդեան Յովակիմ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Բինկեանդեան Նշան Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Բիշմիշեան Մովսէս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Բողոանեանց Բաղդասար Բարաղամեան, յԱժտերխան:
- Բուզաղեանց Յովհաննէս Շաքարեան, յԱժտերխան:
- Բուժմալեանց Բողոսան Ամբակումեան, յԱժտերխան:
- Գալուստեան Կարապետ Աղա, յԱղեքսանդրիա:
- Գալիազճեան Տիգրան Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Գալիազճեան Աղեքսան Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Գալիայեան Գեորգ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Գարազաշեան Խաչիկ Աղա, յԵաշ:
- Գարազաշեան Կիւմիշ Աղա, յԵաշ:
- Գարազաշեան Յովհաննէս Աղա, յԵաշ:
- Գափամանեան Գարրիկ Աղա, ի Մանչըսթեր:
- Գրիգորեան Սիմոն Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Գրիգորեան Սիմոն Աղա, ի Կարին:
- Գաւրիշեանց Գաւիթ, ի Տփլիս:
- Գուլարեանց Հայրապետ Գաւրեան, յԱզուլիս:
- Գրանխոլեան Եսայի Աղա, յԵաշ:

- Եզեանց Նիկողոս Աւետիբեան, յԱժտերխան:
- Եղիկեանց Պ. Մկրտիչ, ի Ճաւա:
- Եուսուֆեան Յովսէփ Զէլալի, ի Փարիզ:
- Եուսուֆեան Տիգրան Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Երամեան Գեորգ Պէյ, ի Կ. Պօլիս:
- Երամեան Կարապետ Աղա ի Կ. Պօլիս:
- Երկանեան Պ. Յոնքեոս, ի Փարիզ:
- Զօրայեան Նիկողայոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Էլարեանց Աղափետ Մոսկովի Հօփ-Մաքլեր:
- Էնֆիաճեանց Համբարձում Աղա, ի Տփլիս:
- Էքմէքճեան Յարութիւն Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Ընկերութիւն ընթերցասիրաց ի Խասպիւղ, ի Կ. Պօլիս:
- Թազուրեան Գեորգ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Թանգարան Վերձանութեան, ի Կ. Պօլիս:
- Թարիզեանց Աղեքսանդր Աւետիբեան, ի Շուշի:
- Թերզեան Մելգոն Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Թիւլպենտեան Յովակիմ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Թովմասեան, ի Ճաւա:
- Իսկենտերեան Պ. Մելգոն, ի Փարիզ:
- Իսիւճեան Կարապետ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Լազարեան իշխանք, ի Փերրպուրկ: (2 օրինակք):
- Լամարրին, ի Փարիզ:
- Լանկուա, ի Փարիզ:
- Լորիս-Միլիքով. ի Փարիզ:
- Լուսասորցեան Դպրոց, ի Նիկոմիդիա:
- Խալաբեանց Բախշի, ի Տփլիս:
- Խանդամիրեանց Մարտիրոս, ի Շուշի:
- Խաչիկ Աղա բարգման Անգղիոյ ճիւղատոսին, ի Պ.
- Խաչիկեան Յովհաննէս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Խաչիկեան Կարապետ Աղա, ի Ռուման:
- Խաչոնեան Մանտեսի Փիլիպպոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Խորասանճեան Պետրոս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Խորասանճեան Գեորգ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Խուրեան Գարրիկ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Խուրտանեան Պ. Յովհաննէս, ի Փարիզ:
- Խրքմեան Տէր Մկրտիչ Վարդապետ, ի Վան:
- Խօնէկիկեան Պ. Գրիգոր, ի Փարիզ:
- Կարապետեան Պ. Աւետ, ի Ճաւա:
- Կեանջեցեանց Մկրտիչ Յարութիւնեան, ի Շուշի:
- Կիւմիշեան Պ. Կրօնիկես, ի Փարիզ:
- Կիւրեղեան Յովհաննէս Աղա, ի Տրապիզոն:
- Կոզալեանց Միքայէլ, ի Տփլիս:
- Կոստանդեան Գրիգոր Աղա, ի Զմիւռնիա:
- Կրճիկեան Յակոբ Էֆէնտի, ի Փարիզ:
- Կրճիկեան Անդրանիկ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Կոյլավեան Խաչիկ Աղա, ի Ռուման:
- Հանեան Եղիազար Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Համբարձումեան Ասապոյ Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Հոփսիմեան ղպրոց, ի Զմիւռնիա:
- Ճեզայիլեան Մկրտիչ Աղա, ի Լոնտոն:
- Ճեզայիլեան Սրբոճի Տիկին, ի Կ. Պօլիս:
- Ճեզայիլեան Պ. Վահրամ, ի Փարիզ:
- Ճեզալեան Թովմայ Աղա, ի Գալլիք:
- Ճուպերեան Ներսէս Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Մակագեան Գրիգոր Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Մակարեանց Արսէն Աղա Բարեյոյ, ի Կարին:
- Մանանեան Միքայէլ Աղա, ի Փարիզ:
- Մանուկեանց Յարութիւն Միքայէլեան, յԱզուլիս:
- Մանուկ Պէյ Յովհաննէս Մուրատ, ի Փարիզ:
- Մանուկ Պէյ, Գրիգոր Ֆերճատ, ի Փարիզ:
- Մարգարեան Յարութիւն Աղա, ի Կ. Պօլիս:
- Մարգարեանց Նիազ, յԱզուլիս:

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Ր Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Հ Ա Յ Կ Ա Չ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԻՆՍՏԻԿԱՒ ԵՒ ԲԱՐԵՐԱՐԲ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻՆ ՈՐՇԻ ՓԱՐԻՉ.

Նոր տարւոյս առաջին ամսաբերքին տպագրութիւնն այլ եւ այլ պատճառներով ուշանալուն՝ չկրցանք ասկեց առաջ աւետարտել Ազգիս այն ուրախութիւնն որ իրաւունքունի վայելելու իր սուսմնական յառաջադիմութեանը համար: Հարկ եղաւ պատուական ՄԱՍԻՍԻՆ եղբայրական ձեռնտուութեամբը զո՞նք ըլլալ այս կողմանէ, եւ մեծապէս մխիթարուեցանք՝ անոր մէջ հրատարակուած տեսնելով հետ զհետէ վարժարանիս ներկայ եւ ապագայ վիճակին վրայ պէտք եղած մխիթարական եւ խրախուսիչ տեղեկութիւնները: Մխիթարական կրտսնք, վասն զի ամենայն մեծամեծ գործողութեանց պէս այս ազգային վարժարանիս այ հիմնարկութիւնն ու սկզբնաւորութիւնը բազում վշտօք եւ տառապանօք եղաւ, զորս հարկ չէ հոս յիշատակել. բաւական համարինք պարտաւոր

միայն ըսել որ ազգիս բարւոյն եւ յառաջադիմութեանը նախանձող մարդիկ (ոչ այնչափ օտարք՝ որչափ Հայ անուանեալք, աւանդ) դեռ այս ուսումնարանին հիմնարկութիւնը ջտեսած հոջակեցին մեջերսին եւ ամէն տեղ՝ թէ այն շէնքը փլեր կործաներէ, ու փոշիներն անգամ իրենց շնչովը արեւմտաքէն մինչեւ արեւելք ցնդեր աներեւոյք եղեր են. իսկ անոր հիմնադիր ըլլալ ուզողները ծակ ծակ մտեր՝ երեսին պահեր են՝ իրենց ազգասիրական ձեռնարկութեան ջրաշողիլը տեսնելով... Մինչդեռ անոնք այս երեւակայեալ ուրախութեան մէջ էին, Յամանեան մեծազօր Տերութիւնը կրկին կրկին հրովարտակներով հաճեցաւ որ մեր ազգին փափաքանացը համեմատ՝ ազգային վարժարանս հաստատուի ի Փարիզ, եւ իւր արժանքնախը Գեազանին յանձնեց որ Գաղղիոյ Տերու-

բեռնն այս բանիս համար պետք եղած հրամաններն ընդունի : Որոնք որ վարժարանիս երեք հիմնադրացը դեմ կըմարտնչէին յայտնապէս եւ ի ծածուկ՝ առջեւնին խնամակալ Տերութիւն մը գտան ու շփոթեցան, եւ անոնք որ բուն գործոյն կը հակառակէին՝ առջեւնին Ազգի մը ՄԵՆ՝ ՄԱՍԻՆ հաստատուն կամքն ու եռանդուն գործուծուրիւնը տեսան ու ձայներնին քաշեցին :

Ազգային նորընտիր Գերագոյն ժողովը իր խոհական նախատեսութեամբը ազգիս ամենակարեւոր գործոց մէկն ալ այս վարժարանիս հաստատութիւնն ու պաշտառութիւնը ճանչնալով, Խնամակալաց ժողով մը հաստատեց ի Պօլիս : Այս ժողովը այնպիսի պատկառելի անձինքներէ բաղկացած է որ միայն անուննին բաւական է համոզելու ոչ միայն ազգիս բարոյն փափաքողները՝ այլ եւ անոր հակառակողները, քե ասոնց խնամոցը յանձնուած գործը պետք է որ փառաւորապէս առաջ երթայ. եւ են ասոնք՝ այբուրենական կարգով, ինչպէս որ ՄԱՍԻՆ ալ հրատարակեց .

Մեծապատիւ յարգելիք,

- ԱՌՍՔԵԼ ԷՅԷՆՏԻ Պ. ՏԱՏԵԱՆ.
- ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԱ ԱՂԱՌՈՒՆԵԱՆ.
- ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԱ ԵՐԱՄԵԱՆ.
- ՄԱՆՈՒԷԼ ԱՂԱ ՆԷՎՐՈՒՉԵԱՆ.
- ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՂԱ ՄԻԷԷՆՏԻՍԵԱՆ.
- ՄԿԲՏԻՉ ԱՂԱ ՄՈՄՃԵԱՆ.
- ՆԻԿՈՂՈՍ ԱՂԱ ՄԻՍՍՔԵԱՆ.
- ՊԵՏՐՈՍ ԱՂԱ ԻՌՐԱՍԱՆՃԵԱՆ :

Այս մեծարոյ ժողովոյն արդիւնքները քիչ ժամանակէն պիտի վայելէ ազգերնիս, ասոր ամենեւին տարակոյս չունինք. վասն զի բովանդակ ազգն ալ իրենց հետ է խորհրդով եւ ձեռնառութեամբ : Ապացոյց ըլլայ նաեւ այն դրամական նպատներն որ վարժարանիս նախնական ծախուց եւ պարտուց հատուցմանը համար արդէն հաւարուցան եւ յուղարկուցան ի Փարիզ : Անցեալ տարուրէն հրատարակել էինք սիրով ՄԷՔՏԱՐ ԳԵՐԱՆՈՒԼԵԱՆՅ ԱՂԱ ԵՍԱՅԻՆ, եւ ՎԱՌՈՒՊԱՊԵՏ ՏԱՏԵԱՆ ՊԵՂՈՍ ՊԷՅԻՆ ըրած նպատները. հոս սկսինք ղեկ յետոյ հաւարուած վնանձնական ձեռնառութիւնները՝ ազգասէր բարերարաց անուններովը հանդերձ .

Գերզ Պէյ Երաման	Ֆրանք	5,000
Կարապետ Աղա Երաման	»	5,000
Պետրոս Աղա Բորասանձան	»	5,000
Բանի մը ազգասէր անձինք	»	3,100
Յակոբ Աղա Նորատուկեան	»	2,500
Չեւանթ Կարուրիւն Աղայի Հովուեան	»	2,000
Մանուէի Յովնանեկ Աղա Այալանեան	»	1,000
Յակոբ Աղա Միրունեան	»	1,000
Պարոն Մարգար Սուրբասեան ի շտաբար	որ ի ձաւա.	1,000

Համագումար ֆր. 25,600

Այս գումարին՝ ինչպէս նաեւ վարժարանիս ուրիշ մտից ու ելից հաշիւները Խնամակալաց ժողովը ըստ օրինի կրտսենէ :

Բայց հասարակաց օգտակար եւ ազգային որ եւ իցէ գործոց յաջողութիւն գտնելուն հիմը ոչ դրամական նպատուն է եւ ոչ գեղեցիկ կանոններ սահմանուիլը . դրամը կրնայ անպտուղ մնալ կամ փճանալ, եւ կանոնները կրնան անգործադրելի համարուիլ ու անօգուտ ըլլալ : Մեր կարծիքը եւ յոյսը այն է որ Փարիզու ազգային վարժարանը հետու է այս վտանգներէն Աստուծով . վասն զի ասոր հիմն է միաբանական հոգի եւ եռանդուն սէր ճշմարիտ բարոյ եւ պաշտառութեան ազգին, ինչպէս որ երեւցաւ յայտնապէս տարիէ մը ի վեր : Այնչափ զգալի է այս միաբանական հոգին որ քեպէտ Կոստանդնուպոլսոյ ժողովրդեան մէջ զանազան տարաձայնութիւններ կային ու ղեկ կրգտնուին բերեւս, սակայն այս գործոյն վրայ տարաձայնութիւն չմնաց, ամենքը միաբանեցան. մանաւանդ քե ասիկայ կերպով մը կեդրոն միութեան եղաւ ու միշտ պիտի ըլլայ այլ եւ այլ կարծեաց եւ երկպառակութեանց Ազգիս :

Երբոր այսպիսի գործոյ մը մէջ տերութեան կողմանէ յորդոր ու պաշտպանութիւն կայ, ժողովրդեան կողմանէ հաստատուն կամք ու ձեռնառութիւն, աշխատողաց կողմանէ ալ արիական ջանք ու աշխատասիրութիւն, յայտնի նշան է քե Աստուածային օրհնութիւնը կայ այն գործոյն վրայ, եւ պետք է որ յառաջանայ : Նոր ապացոյց մը կրհամարինք ասոր նաեւ այն խոհական խորհուրդն ու մեծապէս գովելի բարեկարգութիւնը՝ որով մեր Վեհափառ ինքնակալը Ուսմանց եւ Գիտութեանց գերագոյն ժողովոյն անդամ անուանեց մօտերս (ապրիլի մէջ) իր հաւատարիմ հպատակներէն մեծանուն ու յուսաւորեալ անձինք : Կրկնակի աւելցաւ մեր ուրախութիւնը՝ երբոր լսեցինք քե ինչպէս որ հոովմեական եղբարց կողմանէ Տիւգեան Վսեմափայլ Միրբան Պէյը անդամ ընտրուեր է այն ժողովոյն, մեր յուսաւորչական Հայոցս կողմանէ ալ ընտրուողն եղեր է Վսեմափայլ Տատեան Յովնանեկ Պէյը : Չենք երկբայիք որ այս իշխանին մասնաւոր խնամքն ու պաշտպանութիւնը կարգէ դուրս օգուտներ պիտի ընէ բոլոր Տաճկաստանի ազգային ուսումնարանաց, որոց բարձրագոյնը՝ եւ գրեթէ համալսարան կրնայ ըլլալ քիչ ժամանակէն այս Փարիզու Հայկազեան Ուսումնարանը :

ՆԻԿՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ԵՒ ՀԱՆՔԱՆՔ ՆՈՐԱ ԸՆԴԳԷՄ ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ ԼԵՀՈՍԱՆԻ.

Մեր ազգիս անիշխանութեան ժամանակին ցաւալի պատմութեանը մէջ աւելի ալ աղետալի միանգամայն եւ հետաքրքրական են այն դիպուածները՝ որովք Հայաստանէն խումբ խումբ օտար երկիրներ փախչող Հայկազունք զանազան փորձանքներու հանդիպեցան, ու վերջապէս իրենց ազգութիւնը բոլորովին կամ ըստ մասին կորսնցընելով՝ քշուառացան ու փճացան : Հայաստանի աւերակներուն տակը քաղուած Հայերը գոնէ այս մխիթարութիւնս ունեին (երէկրնանք մխիթարութիւն ըսել) որ վրանին փլած հողն ու աւազը իրենց ցանկալի եւ պատուական նախահարց արիւնովն ու արցունքովը շաղուած էր. անկեց ի գատ՝ ո՞ գիտէ, քերեսս վերջին շունչերնին Հայաստանի պայծառ ու կենդանաբար օղոյն մէջ փջած ատեննին յոյս մըն ալ ունեին քէ ինչպէս որ իրենց անմահական հոգւոյն աջուրները անդին յերանաւետ կեանս պիտի բացուին, այսպէս ալ մարմիննին այն քաջաբեր երկրէն նորէն պիտի ծլի ծաղկի, եւ այն աւերակները նորէն պիտի կանգնուին : Իսկ Հայաստանէն դուրս օտար եւ այլալեզու երկիրներ ցրուողները, ճճ, այն մխիթարութենէն ալ զուրկ էին : Արեան արտասուօք իրենց հայրենի քաղաքներէն ու գեղերէն ելած ատեննին՝ « Տեառն « Է երկիր քիւ իւրով ըսելով » կըմխիթարէին « մեկզմեկ. ո՞ր ալ երբանք՝ Հայ ենք, սիրելիք, « կըսէին իրարու, եւ ամէն տեղ ամէն ատեն « Հայ մնալը մեր ձեռքն է : Զբաժնուինք իրարմէ, « չխառնուինք օտարաց հետ, չկորսընցընենք « մեր յոյս հաւատքը, չքողոյնք մեր նախնեաց « պերճախօս լեզուն, չհետեւինք օտար ազգաց « անպատշաճ սովորութիւններուն, եւ ամէն տեղ « մեզի համար Հայաստան կըդառնայ : » Այս ըսելով քահանայք եւ ժողովուրդք ամէն բանէ առաջ կառնէին կըծողվէին խաչերն ու աւետարանները եւ եկեղեցական ուրիշ սպասները, եւ մինչեւ եկեղեցեաց դռներն ու խաչքարերը հետերնին կըտանէին իբրեւ իրենց ազգութեանը սրբազան պանթանակներ : Չեռագիր մատենաները գրկերնին առած կերթային իբրեւ իրենց նախնեաց սիրտը, հոգին ու լեզուն. անոնց խօսքերովը կըմխիթարուէին պանդխտութեան մէջ ու կըքաջալերուէին իրենց նեղութիւններուն մէջ : Տեղափոխիկ քոչուններու բազմութեանը պէս

երամ երամ ելան զնացին Տաճկաստան, Պարսկաստան, Վրաստան, Թարսաստան, Ռուսաստան, Լեհաստան, Մաճառստան, Մոլդաւիա, Իտալիա, Հոլանտա եւ մինչեւ ի Հնդկաստան. այլ աւաղ, սրբոյն եղիշէի ըսածին պէս՝ շատ ձմեռներ անցան, շատ գարուններ եկան, շատ ծիծառներ կուռնկներ դարձան նորէն Հայաստան, բայց Հայաստանի նժդեհ զաւլըները մէյմըն ալ հոն չերեցան...

Արդեօք գոնէ զնացած տեղերնին մնացին. արդեօք իրացընէ այն տեղերը մէյմեկ փոքրիկ Հայաստաններ դարձուցին. արդեօք իրենց հայրենի դաւանանքն ու լեզուն այն տեղուանքն ալ պահեցին : Ո՞հ. զնա խօսէ հետերնին, ճվ հայրենասէր ոգի. բայց քէ որ Տաճկաստան երբաս՝ հարցմունքներդ տաճկերէն քրէ հայազգի եղբարցդ որ կարենաս պատասխան մը ընդունիլ. երէ Ռուսաստան, ռուսերէն, երէ Լեհաստան՝ լեհերէն, երէ Հնդկաստան՝ անգղիարէն, երէ Մոլդաւիա՝ ուլահերէն, երէ Մաճառստան՝ մաճառերէն, եւ այլն : Իսկ քէ որ դուն անոնց լեզուները չես հասկընար, դարձիր տրտում տխուր նոյն երկիրներուն հին ու հոյակապ եկեղեցեաց գաւիթներուն մէջ ոտքիդ տակը շարուած մարմարիտէ տապաններուն հարցուր, անոնց լեզուանշուշտ կըհասկընաս, վասն զի անոնք հայերէն են. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՊԱՐՈՆ (այս անուն)...

Բայց ինչ է պատճառն որ այս հայ գաղթականները իրենց ազգութիւնը կորսընցուցեր են : Միքէ միայն օտար ազգաց հետ կամաւորապէս ու բնական կերպով մը բարեկամանալը եւ անոնց յարկը : Ոչ, այլ զլիաւոր պատճառ է այս բանիս, մանաւանդ Լեհաստանի ու Մաճառստանի մէջ՝ ուր Հայոց ազգութիւնը աւելի կորսուած է, իրենց հայրենի դաւանանքէն ետ կենալն ու կարոյիկ ըլլալը : Ասոր ապացոյց, ահա նոյն իսկ Լեհաստանի Հայոց մէջ Սուչաւա քաղաքին Հայերը միայն ազգութիւննին անկորուստ պահեր են, վասն զի լուսաւորչական մնացեր են. իսկ ուրիշները ամէնքն ալ կարոյիկ, ուստի եւ ազգակորոյս եղեր են

Այս բանս ազգասէր եւ ողջամիտ մարդու մը համար շատ ցաւալի խեղճութիւն ըլլալուն տարակոյս չկայ. բայց քերեսս ցաւը պակաս ըլլար՝

քե որ մտածեր քե ուրիշի հաւատքին խառնուիլ պէտք չէ. մերոնք ալ կարօղիկ ուզեր են ըլլալ, եղեր են : Եկու տես որ այնպէս չէ, այլ Լեհաստանի Հայերը մեծամեծ եւ դառն հալածանքներով կարօղիկ եղեր են ասկեց երկու հարիւր տարի առաջ. Մաճառստանի եւ ուրիշ տեղերու Հայերէն ալ շատ մը մարդիկ անոնց օրինակին հետեւելով կորսուեր են ազգին համար : Եւ քե ինչպէս՝ համառօտ կերպով մը պատմենք :

Աստուած իր ողորմութիւնը ամբողջ ազգի մը վրայ տարածած ժամանակները կրնանք անոր մէջ աշխարհաշէն ու առաքելաշնորհ մարդիկ, ինչպէս մեր մէջը Սահակներ, Մեսրոպներ, Վարդաններ, Վահաններ, Ներսէսներ, Խորենացիներ, Լամբրոնացիներ, որ ազգին հոգին կարբընցընեն ու կրնորոգեն : Նոյնպէս ալ իր արդար բարկութեան ժամանակները աշխարհակործան ու վնասակար մարդկանց ձեռքը կրմատեն ազգը կամ ազգին մէկ մասը, ինչպէս եղած են Մերուժաններ, Վասակներ, Պաղոնցներ, Բարսեղներ, Քոնեցիներ, Ապարանցիներ... Ահա այս վերջիններուն կարգը անցած է իր անարժան գործերովը Լեհաստանի Իլովով քաղաքին առաջնորդը Նիկոլ Թորոսովիչ, որուն ըրածները հոս կարճ ի կարճոյ պատմել ուզեցինք ի խրատ եւ ի զգուշութիւն ազգիս : Բայց անկեց առաջ Լեհաստանի Հայերուն ծագումը հոս համառօտենք :

Երբոր Պարսից Ալիասուան քազաւորը Անի քաղաքը պաշարեր էր մէկ կողմէն ու առնելու մօտ էր՝ 1062ին, խեղճ բնակիչները յուսահատութեան մէջ ընկած՝ մեկալ կողմէն ելան յիսուն հազար հոգի ու Տրապիզոնի եւ Վրաստանի վրայէն ցրուելով գնացին Աժտերխանի կողմերը, անկեց ալ կէս մը Խրիմ եւ կէս մը Լեհաստան : Ասոնց օրինակին հետեւելով՝ քե դարձեալ Անիէն եւ քե Հայաստանի ուրիշ կողմերէն այլ եւ այլ ժամանակ հարիւր յիսուն հազարէն աւելի Հայ նորէն ցրուեցաւ Եւրոպայի գանազան կողմերը, ինչպէս որ յայտնի է ազգիս պատմութենէն :

Լեհաստան գնացող Հայերը՝ Կալիցիա նահանգին Իլովով՝ քաղաքին քովերը բնակեցան առջի բերան, որպէս զի օտարազգի բնակիչներուն

հետ չխառնուին. մանաւանդ որ հարկաւ անոնց լեզուն ալ չէին հասկընար. բայց յետոյ քաղաքին մէջ սկսան մտնել, եւ 1185ին փայտաշէն եկեղեցի մըն ալ կանգնեցին հոն իրենց համար : Հետ գնեոտ Աժտերխանի ու Քեֆէի Հայերէն ալ շատ մարդիկ գնացին միացան անոնց հետ, եւ այնչափ հարբսոցան որ 1363ին այն եկեղեցին փլուցին, տեղը փառաւոր եկեղեցի մը կանգնեցին քարաշէն, որ մինչեւ հիմա անունով Հայ մնացած ու դաւանանքով լատին եւ լեզուաւ ու սովորութեամբ լեհացի դարձած բնակիչներուն ձեռքն է :

Այն տոններէն մնացած յիշատակարաններէն կրտեսնուի որ լեզունին հայերէն է եղեր մինչեւ վերջապահները ու եօթնետասներորդ դարերը. բայց կամաց կամաց այն խառնակ ու աւեր հայերէնն ալ մոռնալով՝ սկսեր են քարաբերէն խօսիլ ու հայու գրով քարաբերէն գրել՝ հիմակուան Տաճկաստանի ազգայնոց ըրածին պէս : Օրինակի համար դնենք հոս Գրօրէնքի մը օրինակ, այսինքն հարսանեաց յիշատակարան, մը որ Նիկոլ եպիսկոպոսին կնքովը կնքուած եւ ուրիշ եկեղեցականաց ու դատաւորաց վկայութեամբը հաստատուած է. « Գրօրոնքու բաննա Հաննանընկ « ուչմախը ձանը պարոն Ֆիլիբովից Վասթօ « խզընընկ, տա պարոն Իվաշքովից բան Կրես- « քօնունկ : Պօլտու Իլովտա, 22 sep. 1629ունտա, « նեմիչ քալէնտարընա քօրա, բատշահըլխընտա « ուչունչի Զիլմունդնունկ՝ պիզիմ միլոսդիվը « պիլիմըզկա, աւազերեցըլխնտա տեր Զաքա- « թիանընկ, երեսփոխանըլխնտա պարոն Զատիկ « օղլու Պերնարովից բան Թորոսունկ : » Այսինքն, « Գրօրէնք տիկնոջ Աննայի դատեր պա- « ռոն Վասլի Փիլիպպոսեան, եւ պարոն Գրիգորի « Յովհաննեսեան : Եղև (զրեցաւ) յիլով ի « 22 սեպտեմբերի 1629 ըստ տոմարին Գերմա- « նացոց, ի քազաւորութեան Սիզիամունտայ « երրորդի՝ բարեզօր տեսոն մերոյ, յաւազե- « ըիցութեան տեսոն Զաքարիայ, յերեցփոխա- « նութեան պարոն Թորոսի Պերնարովից Զատի- « կեան : »

Լեզունին այս կերպով կորսնցընելով, մինչդեռ հարուստներն ու մեծերը աւելի լեհերէն կրխօսէին, եւ հասարակ ժողովուրդը քարաբերէն, հարկ է եղեր որ դաւանանքին ալ կորսնցընեն : Լեզուն կորսուիլը այն Հայերուն ազգութեանը մահացու ծանր հիւանդութեան մէջ իյնալուն նշան էր. իսկ դաւանանքը կորսնցընելով՝ հոգին պիտի վիչէր : Այս ցաւալի հոգեվարքը երկար

⁷ Իլովով կամ Լվով անունը Լեհաց Լեվ բառէն ելած է որ Լեոն (կամ Առիմ) կրնշանակէ, վասն զի այն քաղաքը Լեհաստանի Լեոն գոգքը հիմներ է եղեր. ուստի կրտօփ նաև Լեոպոլս, եւ գերմաներէն Լեմպըր :

քչեց, եւ հոգիառ ազգասպանն եղաւ Նիկոյ անարժան եպիսկոպոսը՝ այս կերպով :

Մեկքիսէք կարուղիկոսը Շահարասին սուրբ էջմիածնայ արոտոյն վրայ ձգած տուրքերուն եւ պարտատեարց պահանջմունքներուն չղիմանալով՝ կարուղիկոսութիւնը իր եղբօրորդոյն տուեր, ու ինքը 1624ին փախեր էր Կարին, անկէց Կոստանդնուպօլիս : Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչները գիտնալով Մեկքիսէքին Հայաստանի մէջ բրածները, որով շատ արժանաւոր եկեղեցականներու գրկանք ըրեր, անարժաններու ալ պատիւներ տուած էր, չէին ընդունած զինքը, ուստի ելաւ զնաց Լեհաստանի Իլվով քաղաքը : Իլվովցիք չգիտնալով Մեկքիսէքին անձնական պակասութիւնները՝ մեծ ուրախութեամբ հանդիսատար ընդունելութիւն ըրին իրեն իբրեւ իրենց օրինաւոր կարուղիկոսին՝ յաջորդի սրբոյ Լուսաւորչին . եւ որովհետեւ տարիներով առաջ Իլվովի առաջնորդ Մեսրոպ արքեպիսկոպոսը վախճաներ էր, Նիկոյ Քորոսովիչ (Քորոսեան) անունով կեղծաւոր փառամոլ եւ խռովարար արեղան բարեկամներու ձեռքով եւ շատ մը ընծաներ տալով Մեկքիսէքին՝ ետեւ եղաւ որ ինքը ձեռնադրուի արքեպիսկոպոս : Նիկոյը Իլվովի մէջ ծնած էր 1605ին, ու ետքը Կոստանդնուպօլիս գնացած ու հոն սարկաւագ եղեր էր :

Իլվովցի քահանայք եւ ժողովրդեան մեծերը հասկըցուցին Մեկքիսէքի քէ Նիկոյը իրենց առաջնորդ չեն ուզեր, մանաւանդ քէ կարելի ըլլայ նե քահանայութիւնն ալ պիտի առնուն վրայէն՝ անոր անարժան վարուցը համար : Մեկքիսէք մտիկ չըրաւ : Բողոքեց ժողովուրդը քէ հակառակ է այդ բանդ եկեղեցական կանոնաց որ կրպատուիրեն որ ժողովրդեան կամացը դեմ արքեպիսկոպոս չաբրուի իրեն . ուրիշ արժանաւոր անձ ունինք, զինքը ձեռնադրէ ըսին . ապա քէ ոչ՝ Նիկոյը չենք ընդունիր : Մեկքիսէք տեսնելով որ ժողովուրդը իրեն հնազանդելու միտք չունի, առաւ Նիկոյը տարաւ ծածուկ քաղաքէն դուրս եղած Հաճկատար Աստուածածին ըսուած վանքը, եւ հոն գիշեր ատեն սկսաւ զինքը եպիսկոպոս ձեռնադրել : Այն միջոցին վանքին արեղաներէն մէկը վազեց զնաց իմացուց Հայերուն Մեկքիսէքին բրածը . անոնք ալ բազմութեամբ վրայ հասան, տեսան որ ձեռնադրութիւնը լմրննալու վրայ է . բողոքեցին կանչուրուսեցին, բայց բանը բանէն անցեր էր, արտում տխուր դարձան տեղերին, ինչ ընելիքն չէին գիտեր :

Յիրաւի գարմանալի բան եղած է ամեն ժամանակ մեր ազգին առ եկեղեցական ունեցած պատկառանքը, որով այսպիսի անարժան եւ անիրաւ բռնութեանց համբերեր են ու կրհամբերեն . բայց միքէ ազգին հեզութեամբ ու երկայնմտութեամբը առաջնորդաց անիրաւ գործը իրաւացի կրչայ . ոչ ապաքէն անով աւելի ալ կրժանրանայ : Մեկքիսէք այն առաջնորդներէն էր որ չունեցած իշխանութիւննին ունեցածի պէս կրժախեն, եւ ունեցածնին ի չարն գործածելը իրենց բնութիւն բրած են : Նիկոյին պէս ատելի մարդը հովիւ ձեռնադրեց մէկ հօտի մը որ զանիկայ գայլու տեղ դրեր էին, եւ քերես իրաւամբ . եւ ինքը հանգիստ սրտով ելաւ Իլվովէն որ Կամենից քաղաքը երբայ : Ժողովուրդը ստիպեց որ Նիկոյն ալ երբայ հետը . Մեկքիսէք չէ չըսաւ . բայց կարծելով քէ գոնե ժողովրդեան մէկ մասը կրնայ խարել, կէս ձամբան որ հասան՝ ըսաւ Նիկոյին քէ « Գարձիր հիմա Իլվով ու եպիսկոպոսութիւնդ առաջ տար . » Իլվովցոց ալ նամակ մը գրեց՝ յորում կրտէր քէ ով որ Նիկոյը չընդունի իրեն եպիսկոպոս՝ նզոված ըլլայ : Գարձաւ Նիկոյ Իլվով, ու կիրակի օր մը եկեղեցոյն մէջ կարդալ տուաւ այն նամակը . ժողովուրդն ալ աւելի տրամեցաւ . բայց լոեց :

Այն ատենները Գրիգոր Կեսարացին, որ Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքութենէն ձգուած ըլլալով՝ ասղիս անդին կրպտըտեր, Իլվով զնաց ու ժողովրդեան երկպառակութիւնը տեսաւ . բայց հաշտութեան եւ խաղաղութեան ձամբայ մը գտնելու տեղը, ինչպէս որ պարտքն էր, Նիկոյին հակառակ կեցողներուն կողմը բռնեց : Նիկոյ Իլվովի քաղաքապետին ձեռքովը հրաման հանել տուաւ որ Գրիգոր Կեսարացին Լեհի տէրութեան սահմանէն դուրս ելլէ . անիկայ ալ Մուրտախ անցնելուն պէս՝ նզովք յուղարկեց Նիկոյին դեմ : Նիկոյ արհամարհեց նզովքը, բայց ժողովուրդը քահանաներով հանդերձ սկսան աւելի ալ հեռանալ ու պաղիլ իրմէ : Քուրք գրեցին Մովսէս կարուղիկոսին եւ իրենց վիճակը հասկըցուցին անոր . կարուղիկոսն ալ շուտ լմր Նիկոյին վրայ արգելք դրաւ որ եպիսկոպոսութիւն չընէ՝ մինչև որ դատաստանը քննուի : Նիկոյ այն բուզքը հնարքով մը ծածկեց, եւ մտածեց որ անձամբ երբայ Գրիգոր պատրիարքէն արձակում առնէ : Առաւ ժողովրդէն ձամբու ծախքը, զնաց մինչև Պրուսա, ու անկից բուզք գրեց Գրիգորին որ արձրկէ զինքը նզովքէն : Գրիգոր առաջ արձակումը տուաւ :

բայց յետոյ իմանալով որ Նիկոյին ըրածը խաբուրիւն է՝ առաջին նգովքը նորէն հաստատեց, որով Իլվովի Հայոց մէջ եղած շփոթութիւնը աւելի ալ սաստկացաւ :

Նոյն տարին, այսինքն 1650ին, Կեսարացի Քաջատուր վարդապետը նուիրակ յուղարկուեցաւ Մովսէս կարողիկոսէն Ֆունաստան եւ Լեհաստան. կարողիկոսը պատուիրեր էր անոր որ Նիկոյի դատաստանն ալ տեսնէ, ուստի շատ բան խօսեցաւ հետը եւ ժողովրդեան հետ հաշտուելու հնարքները հասկըցուց. բայց Նիկոյ մտիկ չըրաւ : Ֆնտոյ եկեղեցւոյն մէջ տղայական վեճ մը ելաւ երկուքին մէջ, եւ Քաջատուր վարդապետը դարձաւ ըսաւ ժողովրդեան քէ « Ով որ ասոր ետեր կեցած ծունր կրկնէ՝ անիծեալ ըլլայ : » Այս ըսաւ ու ելաւ եկեղեցիէն, ժողովուրդն ալ ետեւէն. իշխաններն ալ՝ որ Տանուտեարք կըսուէին՝ դռները գոցեցին, բանալիներն առին պանեցին, ու Քաջատուր վարդապետէն խնդրեցին որ առանձին դատաստան բանայ Նիկոյին դեմ : Նիկոյ ամենայն հնարք ըրաւ որ այն դատաստանը չըլլայ. իշխաններն ալ ոտք կոխեցին ու բանալիները չտուին :

Մինչեւ այն ատեն որչափ անպատշաճ ու գայրակղական բաներ որ եղան՝ զոնէ ազգին ու ժողովրդեան մէջ էին, ուստի եւ անոնցմէ առաջ եկած ու գալիք վնասներուն դարմանը անկարելի չէր : Երկու առաջնորդ, քեպետ եւ մէկը դատաւոր եւ մէկալը դատաստանի տակ, դիմացէ դիմաց եկեր էին. երկուքն ալ՝ որը քիչ որը շատ՝ իրենց հետ ժողովրդեան մէջէն կուսակիցներ ունէին. ոչ ապաքէն յայտնի է քէ այն երկու կողմին որն ալ յաղթող գտնուէր, խռովութիւնն ու բշտամութիւնները շուտով պիտի չղաղրէին. պետք չէր որ երկու կողմէն ալ խաղաղարար մարդիկ մէջ մտնէին ու հաշտեցընէին երկպառակեալները : Ոչ. մեր ազգին մեծամեծ դժբաղդութեանց մէկը այս եղած է ամեն ատեն որ քանանայ քանանայի, աշխարհական աշխարհականի, ժողովուրդ ժողովրդի դեմ կուրքաւոր տեսած ատեննին՝ ի հարկէ այս երկուքին մէկը պիտի յաղթէ ու մէկալը պիտի յաղթուի, ու պետք է որ այնպէս ըլլայ ըսելով, կամ անտարբեր կրկնեան եւ կամ իրենք ալ կոխը կըսաստկացընեն : Ասով է անա որ ազգին վնասը եւ օտարաց առջեւ նախատինքը շատ անգամ մի միայն պտուղ կըլլայ այնպիսի հակառակութեանց եւ յաղթութեանց. յաղթուողը ատելութեամբ ու բշտամութեամբ կըմխայ անդա-

դար, ծածուկ հնարքներով վրեժխնդրութեան ետեւէ կիյնայ, յաղթողն ալ բարձր ի գլուխ պանծալով իր հակառակորդին դեմ՝ յաղթութեանը յարգը կըկորսընցընէ : Երկու կողմի կուսակցութիւններն ալ կընստին ողբ ու լաց կընեն որ ազգերնիս անմիաբան է, եւ միաբանութիւն ընելու աշխատանքը ոչ ոք յանձն կառնու, եւ ոչ եկեղեցականը՝ որուն պարտքն է ոչ միայն խաղաղութիւն տալ ամենեցուն սուրբ սեղանոյն առջեւ, այլ եւ տուածին պտուղը ժողովրդէն պահանջել...

Նիկոյի կուսակիցները մինչեւ այն ատեն Իլվովցոց մէջէն անոնք էին որ եւրոպական բարակութիւնները հանդերձ սեկաւ ազգասիրութեամբ աւելի վեր կըղնէին՝ քան քէ ազգային հոգւոյն անկորուստ պահպանութիւնը՝ հանդերձ քանի մը կարծեցեալ կուստութիւններով : Ասոնք Նիկոյին չարամտութիւնը չունէին, վասն զի անոր փառամոլ եւ ազգատեսաց կիրքերէն ալ ազատ էին. բայց ինչ օգուտ. միքէ անոր կիրքերուն գորաւոր գործիք եւ պաշտպան ըլլալին բաւական պակասութիւն չէր իրենց : Երբոր բշտամութիւնը սաստկացաւ, ու տանուտեարքները եկեղեցին չուզեցին բանայ, Նիկոյը ելաւ զնաց ճիգվիթներուն՝ որ այն ատենները շատ գորացած էին ամեն տեղ, ու խօսք տուաւ անոնց գրով որ ինքն ու իր ժողովուրդը ելլեն Հայոց կարողիկոսին հնազանդութենէն ու Հոովմայ պապին իշխանութեանը տակ մտնեն : Պիտոր ջրի մէջ ձուկ որսալը ամեն ատեն ճիգվիթներու մեծ վարպետութիւնն եղած է. ուստի եւ ոչ քննել ուզեցին քէ Նիկոյին այս կերպով իր ազգն ու եկեղեցին մատնելը ինչ պատճառէ առաջ եկած է : Իրենց առջեւ մէկ բան մը միայն կարամբողջ ժողովուրդ մը պապին հպատակեցընելով՝ Հոովմայ եկեղեցւոյն մեծ ժառայութիւն մը ընել. այն նպատակին հասնելու համար՝ որ եւ իցէ միջոց աղէկ ու գովելի կերեւեար աչքերնուն : Առին Նիկոյը մեծ ուրախութեամբ տարին Իլվովի արքեպիսկոպոսին, ու ամեն բան հասկըցուցին անոր : Արքեպիսկոպոսը տեսաւ որ Նիկոյին առաջարկութիւնը իր մտքին ալ յարմար է, բայց պատճառներն ու հետեւանքները աչքը վախցուցին. հասկըցաւ որ այն յուսաւորջական Հայերուն կարողիկ կամ պապական ըլլալը՝ ի մոլորութենէ ի ճշմարտութիւն դառնանք ըսելու մտքով չէ, հապա իրենց ազգակցացը դեմ գորանալու համար է. ուստի քաղաքական կոխ տեսնելով բանին մէջ՝ քաղաքապետին յուղարկեց :

Անիկայ իմաց տուա Հայոց իշխաններուն որ կամ եկեղեցին բանան, եւ կամ դատաստանի գան. բայց իշխանները մտիկ չըրին, վասն զի պարտական ալ չէին մտիկ ընելու անոր : Գործը մնաց ճիգվիրներուն եւ ուրիշ լեհացի կրօնաւորաց, որ քեպեա միշտ հակառակ էին իրարու՝ բայց այն անիրաւութիւնը գործելու համար սիրով միարանեցան. ասոնք հետերնին դպրատան տոցոց բազմութիւն մը առին, — վասն զի ջափահաս ու խելացի մարդիկ չէին մտներ հարկաւ այնպիսի անիրաւ եւ անպատշաճ գործի մէջ, — գնացին քաղաքապետին ու անկեցքանի մը զինուորաւոր՝ հասան Հայոց եկեղեցւոյն դուռը : Մարդ յուղարկեցին Հայոց տանուտէրներուն որ կամ իրենք գան ու եկեղեցին բանան, եւ կամ բանայիններն իրենց տան : Անոնք պատասխան յուղարկեցին թէ « Այդ եկեղեցին մերն է, եւ մեր ստրկովը շի « ներ ենք բազաւորական հրամանաւ, մէջի եղած « սպասներն ու անօրներն ալ մերն են : Իսկ այդ « Նիկոյն որ դուք եպիսկոպոս կրնամարիք՝ մեր « առաջնորդը չէ, եզովքի տակ է : Գուք ո՞վ էք, « եւ ինչ իրաւամբ կրպահանջեք մեզմէ մեր եկե- « ղեցին կամ անոր բանայիքը : » Ճիգվիրները ծիծաղեցան մէջերնին Հայոց բարեմտութեանը վրայ. « Խեղճ մարդիկ, կըսէին. չեն զիաներ որ « մենք ոչ միայն այս եկեղեցւոյն՝ այլ եւ ամենայն « եկեղեցեաց տէր ենք, եւ հոռոմեական եկեղե- « ցւոյն անգամ տիրած ենք. մեր առջեւը զոց « դուռ չկայ, ու պետք չէ որ ըլլայ. գձեզ բռնու- « րեամբ կարողիկ պիտի ընենք որ ձեր գաւկրնե- « րուն ու բռններուն կարողութիւնը կամաւոր « ու ապահով ըլլայ : Նիկոյը գեշ մարդ է եղեր, « անիրաւ է եղեր, մեր ինչ փոյթն է. բաւական « է որ մեր դիտաւորութեանը լաւ կրճառայէ, « իրմէ աղէկ մարդ չկայ : Եկեղեցւոյն տէր մենք « եպիսկոպոսը կըճանչեանք. եպիսկոպոսը իր « եկեղեցին ու ժողովուրդը մեզի ծախեց կամ « ընծայեց՝ իբրեւ փոխանորդաց եւ պաշտօնեկից « պապին. ո՞վ կրնայ այս բանիս արգելք ըլլայ « առանց հերետիկոսութեան մէջ իյնալու : Եկե- « ղեցին կարողիկի է, հերձուածողները բանա- « լիքները չեն տար. կըկտորենք դոները, կըտի- « րենք մեր ստացուածքին : » Այս ըսին ու հրա- մայեցին որ դոները կտորուին. մտան ներս, յանձնեցին եկեղեցին Նիկոյի՝ մէջի ամեն սպաս- ներովը. յետոյ մարդ յուղարկեցին քաղաքին ամեն կողմերն որ Նիկոյին զլիաւոր հակառա- կորդներէն զով որ գտնեն՝ թէ քահանայ եւ թէ աշ-

խարհական՝ բռնեն բանա զնեն ու տուգանքի տակ ձգեն իբրեւ ապստամբ եւ խռովարար մար- դիկ :

Ինչպէս լաւ կրներկայացըներ Նիկոյ այն կա- րողիկութիւնը որ մեր ազգին մէջ ինչ եւ իցե- առն եւ ո՞ր եւ իցե տեղ մտեր է ճիգվիրներու եւ անոնց հետեւող անխիղճ ու կրօնամոլ մարդկանց ձեռքով : Խեղճ Անեցիք. երբոր Ալփաստանայ ու Չարմազանի բռնութիւններէն փախչելով՝ խաչա- պաշտ քրիստոնէից երկիր երբանք ըսիք ու եկաք Լեհաստանի գեղերն ու քաղաքները շէնցուցիք, արդեօք կանցնէք մտքերնեղ թէ օր պիտի գայ որ ձեր բռնները՝ ձեր ու իրենց շինած ու զարդա- բած եկեղեցիէն դուրս վարձաուին, յուսաւորջա- կան ըլլայնուն համար հերձուածող հերետիկոս ըսուին, ձեր սիրած ու խօսած լեզուն բոյորովին մոռնան, եւ հայ ըսուելէն անգամ ամբջնան...

Այնուհետեւ զօրացաւ Նիկոյ ճիգվիրներուն պաշտպանութեամբը, եւ տիրապետեց եկեղեցւոյն ոսկեղէն ու արծրբեղէն սպասներուն, փառաւոր ոսկեհուն գեւատներուն, սրբոց արժարապատ եւ ոսկիապատ մասունքներուն, հազար կտորէն աւելի հին ձեռագիրներուն, մեր բազաւորաց ժամանակներէն մնացած ցանկալի յիշատակնե- րուն որ Հայաստանէն հոն բերուած էին, եւս եւ եկեղեցւոյն մէջ պահուած աւանդներուն : Գրաւեց նաեւ Հայոց ուրիշ եկեղեցիներն ու վանքերը, եւ ժողովուրդը առանց եկեղեցւոյ մնաց : Մեր ազգին ժամատէր եւ եկեղեցատէր բնաւորութիւնը գիտ- ցողները միայն կրնան հասկընալ թէ ինչ աստի- ճանի ցաւ, գանգատ, գայրակողութիւն, յուսա- հատութիւն, ողբ եւ սուգ տիրած պիտի ըլլայ Հայոց մէջ այնպէս առանց եկեղեցւոյ մնացած առեւնին՝ անհոովի ու անփարալի ոչխարներու նման :

Թող չըսէ մեկը թէ ինչ հարկ կար այդպիսի ցաւալի անցքերը, անցած գնացած հին պատմու- րիւնները նորէն մէջ բերել : Թող յիշէ այնպիսին որ հին պատմութիւնները մեզի համար գրուած են, որպէս զի մենք անոնցմէ խելք սորվինք, աղէկին հետեւինք ու գեշէն զգուշանանք. ինչպէս որ մենք ալ մեր ժամանակին պատմութիւնները մեր յաջորդներուն համար կըգրենք : Եթէ Լեհաս- տանի Հայոց կարողիկ ըլլալուն պատմութիւնը տեղնիտեղը զիտնային մերագնեայք, շատ հաւա- նական է որ երեսուերհինգ տարուրէն ի վեր Պօլ- տոյ Հայոյ մէջ պատահած խռովութիւններուն մէկն ալ չէր պատահեր : Բայց մենք պատմութիւնը

առաջ տանինք յաշորդ բերրին մեջ. հին եւ նոր անցքերը իրարու հետ բաղդատելու հոգը

ազգասեր ընթերցողաց կըրողունք :
(Շարայարուբինը յաշորդ ամասերրին մեջ :)

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԳՈՒԹԻՒՆ ՅԱՆԻ

ՀՈՐ ԱՐԱՐ Պ. ՀԱՆԻՔՈՎ ՅԱՄԻՆ 1848.¹

Ա.

Տասնհինգ քսան տարիէ ի վեր է որ եւրոպացի ճանապարհորդներ Անի քաղաքին աւերակները կերթան կրտսէնէն, որ Կովկաս լեռներէն անդին գտնուած երկիրներուն ուրիշ շինուածոցը պէս՝ ժամանակին մանգաղովը դեռ բոյրովին ջին փճացած : Քեր-Փորթրին Անիի վրայ ըրած փառաւոր նկարագրութենէն վերջը, անոր հայրենակիցներէն երեք հոգի, Ուիլպրանամ, Ապպորեա Հոյմս ետեւէ ետեւ Անի գնացին, ու երեքն ալ իրարմէ աւելի պակաս հանգամանօք այն քաղաքին աւերակաց վրայ տեղեկութիւններ հրատարակեցին. յետոյ Թեքսիէ, Ապիք եւ Մուրաւեօֆ մանրամասնաբար քննեցին զանոնք : Վենետկոյ Մխիթարեանք ալ 1847ին իրենցմէ մէկը, Հ. Ներսէս Սարգսեան, Անի դրկեցին որ այն կործանեալ մայրաքաղաքին յիշատակներուն վրայ գտնուած արձանագրութիւններն օրինակէ. անոր աշխատութեան հրատարակուիլը ուշանալուն պատճառ՝ անշուշտ այն քաղաքական դիպումներն եղած են որոնցմով Մխիթարեանց գիտուն եւ բազմարդիւն միաբանութիւնը տառապեցաւ վերջի տարիներս :

Ասկէ կրտսենուի թէ այն աւերակներն, որ ես երբայ տեսնել կուզէի՝ անձանօք երկիր մը ջէին. սակայն իմ աչքով տեսնել ուզելս՝ միայն հետաքրքրութեան համար ջէր, վասն զի ինծի մասնաւոր կերպով օգտակար երեացած բաներուն վրայ, այսինքն Անիի շինուածոցը մահմետական արձանագրութեանց տեսակին եւ բուռն վրայ ինծմէ առաջ գնացող ուղեւորները յայտնի կերպով ջէին խօսած :

Քեր-Փորթր, որ իր Ուղեւորութիւն Ի ՎԵՍՍՏԱՆ, Ի ՊԱՐՍՎԱՍՏԱՆ եւ այլն, ըսուած մեծահատոր գրուածքին մէջ շատ տեղ ճշգրտախօս ու

INCURSION A ANI,

PAR M. KHANIKOF EN 1848.

I.

Les ruines d'Ani, respectées par le temps plus qu'aucun autre monument de nos provinces Transcaucasiennes, ont été visitées, dans le courant des quinze ou vingt dernières années, à plusieurs reprises, par des voyageurs européens. La description pompeuse qu'en a donnée sir Ker Porter y attira l'un après l'autre trois de ses compatriotes: MM. Wilbraham, Abbott et Holms, qui tous ont publié des rapports plus ou moins circonstanciés sur l'état dans lequel ils ont trouvé ces ruines; puis MM. Texier, Abich et Mouraviéff les ont examinées en détail; enfin les Mékhitaristes de Venise y ont envoyé, en l'année 1847, un des leurs, le P. Nersès Sarkisian, pour transcrire toutes les inscriptions tracées sur les monuments de cette capitale dévastée, travail dont la publication n'est probablement retardée que par les événements politiques qui ont affligé, dans ces derniers temps, le siège de cette docte et laborieuse société.

On voit par là que les ruines que je me proposais de visiter étaient bien loin d'être une *terra incognita*; toutefois ce n'était pas dans un but de pure curiosité que je désirais les voir de mes propres yeux, car aucun de mes prédécesseurs ne s'est prononcé catégoriquement sur les points qui m'intéressaient le plus, c'est-à-dire sur la nature et le nombre précis des inscriptions musulmanes des monuments d'Ani.

Ker Porter, assez exact et même minutieux dans beaucoup d'endroits de son volumineux ouvrage, *Travels in Georgia, Persia, etc.*, ne donne que peu de dé-

¹ Այս գրուածքը ամբողջ մէջ կրթերէ Պ. Պրոսէ գաղղիացի հնագետը, որ վրացերէն ու հայերէն լեզուաց ալ հմուտ է, իր « Ուղեւորութիւն ի Կովկաս » անունով գրքին մէջ : Մենք օգտակար գործ մը համարեցանք ասոր բարգմանութիւնը հր-

բատարակել բնագրին հետ մեկտեղ. որով եւ Բագմալիպին մէջ Անին վրայ գրուածները կըպարզին, եւ արժանապատիւ Մխիթարեան Արէլ վարդապետին նոյն մայրաքաղաքին վրայ տուած տեղեկութիւնները կըճխանան :

երբեմն աւելորդաբան ալ է, Անիի վրայ քիչ տեղեկութիւն կուտայ (Հատ. Ա., եր. 172-174) : Կրպատմէ քէնոյեմբերի 15ին մօտ օրերը (առանց օրն որոշ կերպով ըսելու), իր կարասին յուղարկած ըլլալով այն տեղն ուր որ միաք ուներ զիշերն անցընելու, ելաւ դէպ ի Անի գնաց. երբոր առաջնորդներն ըսին իրեն քէ դեռ տասուերկու վերսք ձամբայ կայ, սկսաւ ձին վազցընել՝ որպէս զի տերակները գննելու աւելի առեն ունենայ : Գեշ ձամբով մը, որ խորտուբորտ գետնին երեսը հագիւ քէ կերեւնար, տեղ մը հասաւ՝ ուսկից ընդարձակ դաշտի մը ծայրը հին մայրաքաղաքին աշտարակները կրտեսնուէին. ուզելով որ աւելի շուտ հասնի հոն, երկու ոտքովը ձիուն կըզարնէ, բայց յետոյ կընասկընայ որ Անիի հարաւային եւ արեւելեան կողմերը անմատչելի են. վասն զի առջեւը խորունկ ձոր մը կայ՝ որոյ մեջէն Արփաշայ գետը կըվազէ : Քաղաքին հիւսիսային եւ արեւմտեան կողմերը կրկին աշտարակազարդ պարսպով պաշտպանած էին :

Հիւսիսային կողմի պատը երեք դուռ ունի կըսէ. մեջտեղինին վրայ ընծառիւծ մը կամ առիւծ մը քանդակուած է, եւ քովի աշտարակներուն վրայ մեծամեծ խաչեր կան՝ ձարտար կերպով փորագրուած : Քեր-Փորքը ներս որ մտաւ՝ քաղաքը խոշոր քարերով, սեան գլուխներու, բազմաքանդակ պսակներու, սիւններու, եւ Անիին առաջին շքեղութեան ուրիշ մնացորդաց աւերակներովը լեցուն գտաւ : Կըսէ քէ շատ եկեղեցիներ քաղաքին այլ եւ այլ կողմերը դեռ այնպէս անխախտ կեցեր են որ անոնց աւերակ ըսելը գրեթէ չվայր. բայց այն եկեղեցիները մինակ մինակ կեցած են, ինչպէս նաեւ քաղաքին ուրիշ բոլոր շէնքերը որ քիչ շատ աւրուած են ժամանակաւ : Անոյ արեւմտեան ծայրը Քեր-Փորքը Հայոց քաւորներուն պալատը տեսաւ, եւ կըսէ քէ այն շէնքը հին մայրաքաղաքի մը փառաց արժանի շէնք է. պարսպէն կըսկսի եւ կերբայ մինչեւ մեծ ձորը, այնպէս որ զատ քաղաքի մը կընմանի : Ներսէն եւ դրսէն այնպէս աղէկ պահուած է որ անկարելի է, կըսէ ուղեւորը, պարզ ստորագրութեամբ մը պատերուն զարդերուն պեսպիսութիւնն ու ձոխութիւնը, եւ անոր անհամար սենեակներուն յատակը կազմող միւսիտնին ազնուութիւնը հասկըցընել :

Քեր-Փորքին ըսածին նայելով, քաղաքին մեջտեղուանքը երկու հատ ուրանկիւնի ձեւով բարձրաբերձ աշտարակներ կերեւնան, որոնց

tails sur Ani (t. I, p. 172 à 174). Il y raconte, qu'ayant expédié, à peu près le 15 novembre (sans préciser la date), ses bagages directement à l'endroit où il prétendait s'arrêter pour la nuit, il se dirigea vers Ani, et comme ses guides lui avaient dit qu'il restait encore une douzaine de verstes à parcourir, il se mit au trot pour pouvoir consacrer plus de temps à l'examen des ruines. Par une mauvaise route, à peine tracée sur un terrain ondulé, il parvint à un endroit d'où l'on apercevait, à l'extrémité d'une vaste plaine, les tours de l'ancienne cité; impatient d'y parvenir, il piqua son cheval des deux, mais gagna bientôt la triste persuasion que les côtés sud et est d'Ani sont inaccessibles, étant protégés par un profond ravin, au fond duquel coule l'Arpachai. Les faces septentrionale et occidentale de la ville étaient défendues par un double mur flanqué de tours.

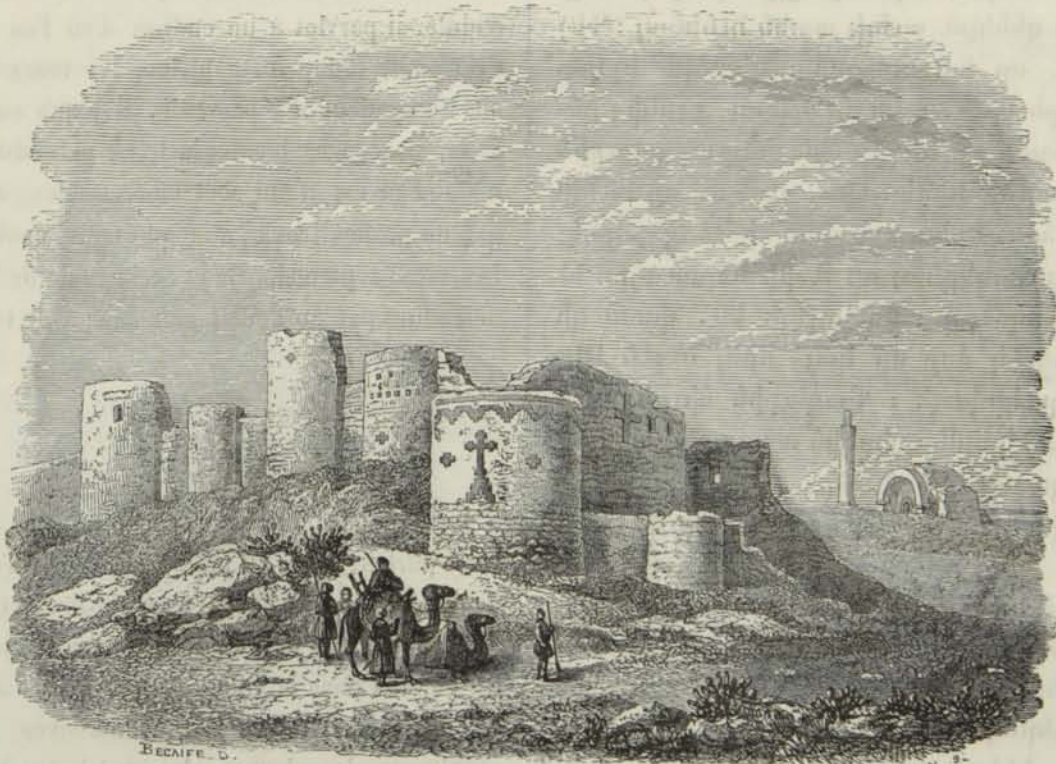
La partie du mur qui regarde le nord est percée de trois portes; celle du milieu est ornée d'une sculpture qui représente un léopard ou un lion, et sur les tours voisines on voit de grandes croix artistement sculptées. En entrant dans la ville, sir Ker Porter a trouvé toute l'enceinte comblée de pierres massives, de débris de chapiteaux, de colonnes, de corniches richement ornées de ciselures, et d'autres vestiges de l'ancienne splendeur d'Ani. Plusieurs églises, dit-il, sont encore debout en différents endroits de l'enceinte; leur état de conservation permet à peine de les appeler des ruines, mais elles s'élèvent solitairement, comme au reste tous les édifices de cette ville, tous plus ou moins rudement frappés par le temps. A l'extrémité occidentale d'Ani, sir Ker Porter a vu le palais des rois de l'Arménie, et il dit que cet édifice est digne de la gloire d'une ancienne capitale; sa longueur occupe presque tout l'espace qui sépare le mur d'un côté et le ravin de l'autre, de manière qu'il a l'air d'une ville à part; il est si bien conservé en dedans et en dehors, qu'il est impossible, dit notre voyageur, de donner par une simple description une idée de la variété et de la richesse des ornements de ses murs et de la finesse d'exécution de la mosaïque qui décore les pavés de ses innombrables salles.

Près du centre de la ville s'élèvent, d'après sir Ker Porter, deux énormes tours octogones, surmontées de tourelles ayant toutes les deux une immense hauteur.

վրայ ուրիշ երկու պատիկ՝ բայց խիստ բարձր աշտարակներ այ կան : Այս երկու աշտարակները բոլոր մօտակայ շէնքերէն բարձր են . նոյն իսկ միջնաբերդէն այ որ դեպ ի հարաւային արեւմտեան կողմը կիչնայ, սեպացեայ ժայռի մը վրայ, խորանդունդ փոսի մը եզերքը : Յետոյ

Elles dominent tous les édifices voisins et même la citadelle, qui se trouve au sud-ouest, sur un rocher escarpé, situé au bord d'un précipice . Puis sir Ker Porter se livre à l'admiration du fini des ornements architecturaux des ruines d'Ani, et même, poussant l'hyperbole un peu au delà des limites du probable, il dit que ces

Անի քաղաքին պարիսպը :

Քեր-Փորթը կրակախի Անույ աւերակներուն ճարտարապետական գարդուց կատարելութեանը վրայ հիանայ, եւ չափազանցութիւնը հաւանականէն այ անդին տանելով՝ կրտս քէ այն գարդերը այն աստիճանի ճոխ եւ երեւելի են, որ « Թէ օտար երկիր, եւ քէ Անգղիոյ ամենէն անուանի մայր եկեղեցեաց մէջ տեսած այն տեսակ ամեն բաներէս այ վեր են : »

Մասնաւորապէս մեկ շէնքի մը վրայ շատ կը գարմանայ՝ որուն ինքը կրօնական շէնք կրտս . ուրիշ շատ շէնքերէ պատիկ է, բայց ճարտարապետական գեղեցկութեանը համար երեւելի : Ուրանկիւնի աշտարակին շատ մօտ է, եւ իրեն բարձր գմբեթին ներսի դին միւսիւնի մնացորդ մը կայ, որուն ետրուրական գեղեցկութիւնը աւելի դուրս կըցատքէ գուտ ոճով շինուած շրջանակի մը տեսքովը . վասն զի այն շրջանակը սեւ, կարմիր ու դեղին քարերով ձեւացած է :

ornements sont si riches et si remarquables qu'ils « surpassed any thing of the kind I had ever seen whether abroad, or in the most celebrated cathedrals of England. »

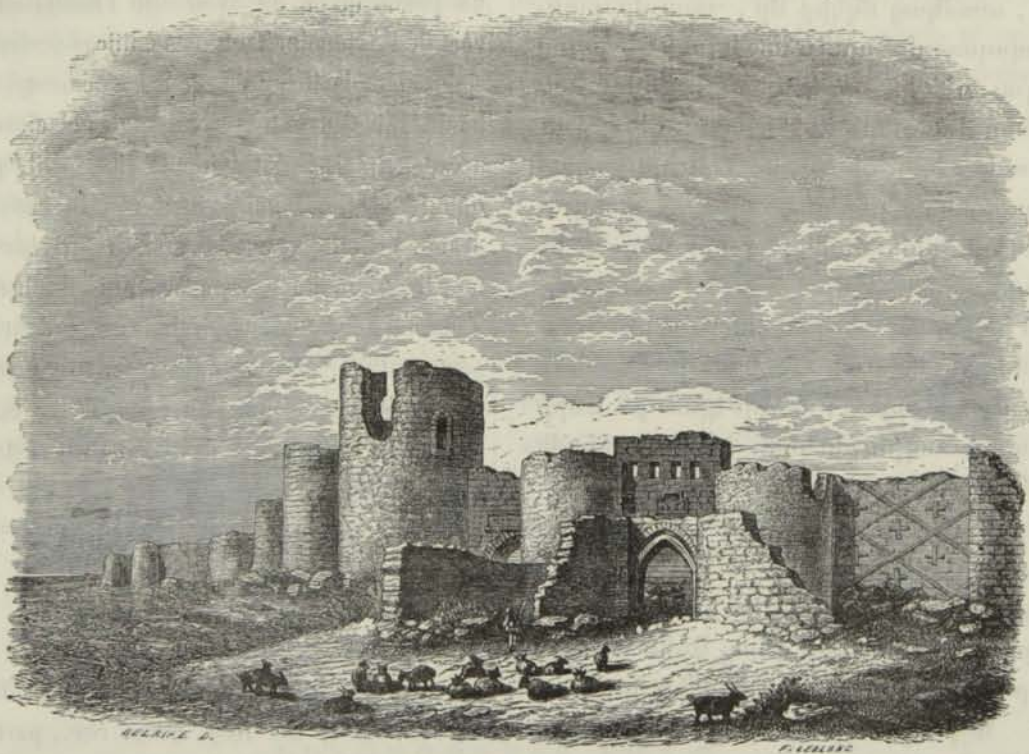
Surtout il a été frappé par un édifice qu'il appelle *religieux*; il est moins grand que beaucoup d'autres, mais il se distingue par la grande beauté de son architecture. Il se trouve tout près de la tour octogone, et ses voûtes élevées présentaient un échantillon de mosaïque dont la beauté était relevée par des bordures en style du plus pur étrusque, car elles sont formées de pierres noires, rouges et jaunes. Les colonnes et tous les ornements de cet édifice sont encore si bien conservés, qu'on dirait que la construction n'en date que d'hier.

Այն շենքին սիւներն ու բոլոր զարդերը դեռ այնպէս աղէկ պահուած են որ կարծես քէ երեկուան շենք է :

Յետոյ Քեր-Փորթը կըսէ, նոյնպէս չափազանցութեամբ, քէ տներն, եկեղեցիները, աշտարակները, պարիսպները, մեկ խօսքով՝ քէ մեծ եւ

Puis sir Ker Porter prétend, toujours avec la même exagération, que tout, les maisons, les églises, les tours, les fortifications, enfin toutes les constructions grandes

Անայ մեկ դուռ :

քէ պզտիկ շենքեր՝ ամենքն այ սակաւագիւտ կատարելութիւն մը ունին, եւ կաւեցընէ քէ անոնց ամեն մեկուն վրայ խաչ մը կայ՝ սեւ քարէ շինուած ու պատերուն մէջ ազուցած : Այս նշանիս քով երկայն երկայն արձանագրութիւններ գտայ, կըսէ, Հայոց հին գրովը՝ եկեղեցեաց դռներուն վրայ փորած. անոնցմէ մեկ քանին միտք ունէի օրինակելու, բայց զիշերը վրայ հասաւ, եւ օղը սաստիկ ցուրտ ըլլալուն՝ գրիչս չէի կրնար բանեցընել : Քիչ մը յետոյ կըսէ քէ ջերմաչափը Ռեոմիւրի ջերմաչափովը գրոյէն 12 աստիճան վար կըցուցընէր : Աւերակաց նկարագրութենէն վերջը քանի մը խորհրդածութիւններ կընէ Սնտոյ պարիսպներուն ամրութեանը վրայ, եւ կըսէ քէ քարաշէն գեղեցիկ կամրջի մը մնացորդները դեռ կըտեսնուին, որ ատենով ձորին մէջէն անցնող գետին վրայ ձգուած էր :

Պ. Ուիլպրահամ, որ 1837ին տեսաւ Անին, իր

et petites, portent le cachet d'une rare perfection, et ajoute que l'on voit sur chacune d'elles le signe de la sainte croix, taillée en pierre noire, incrustée dans les murs. Près de cet emblème, dit-il, j'ai trouvé de longues inscriptions en vieux caractères arméniens, gravées sur les portes des églises, et je n'aurais pas manqué d'en transcrire quelques-unes si l'approche de la nuit et un froid intense ne m'avaient rendu incapable de manier le pinceau. Plus loin il dit que son thermomètre marquait 12° R. au-dessous de zéro; il finit sa description des ruines par quelques remarques sur la solidité des fortifications d'Ani et par l'observation qu'on voyait encore les restes d'un beau pont en pierre, qui jadis avait été jeté sur la rivière qui coule au fond du ravin.

M. Wilbraham, qui a visité Ani en 1837, consacre

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆՔ Ի ԿՈՎԿԱՍՍ, Ի ՎՐԱՍՏԱՆ ԵՒ Ի ՊԱՐՍՎԱՍՏԱՆ քառուս զրուածքին մէջ, Անույ ստորագրութիւնը երկու երեսի մէջ կը մընջընէ (երես 286-288): Կրտէքէ գլխաւոր դռնէն քաղաքը մտայ, որուն վրայ քանի մը *գարմանալի կերպով քանդակած սրտիկներ* կը տեսնուին. վերջը կը ծանուցանէ քէ ամէն տեղ խաչ կայ փորագրուած. դեռ անխախտ մնացած շէնքերը քանի մը եկեղեցիներ են, տաճկաց մզկիթ մը, շատ մը բաղնիքներ, եւ պալատ մը՝ որուն մէջ կըսեն քէ Հայոց վերջի բազաւորները կը բնակէին: Բոլոր այս շէնքերը իրենց զարդարանքին ճոխութեամբ եւ գեղեցկութեամբ երեսելի են, եւ Պ. Ուիլպրահամ քանի մը կամարածեւ յարկաց հարուստ քանդակին վրայ աւելի կը գարմանայ. բայց յայտնի է, կրտէք, քէ ասոնք հասարակաց շէնքեր են՝ ուրիշներէն աւելի հոյակապ տեսքով շինուած, եւ մասնաւորաց տները անշուշտ ասոնցմէ խեղճ տեսք մը ունեցած պիտի ըլլան: Ետքը կրտէք Անիի մէջ շատ արձանագրութիւններ կան, որոնցմէ ոմանք տաճկերէն են, բայց մեծ մասը հայերէն. եւ խօսքը կը վերջացընէ՝ ըսելով քէ կործանեալ մայրաքաղաքին եկեղեցիներէն մեկուն պատին վրայ հին նկարներու մնացորդներ կան:

Պ. Ապպոր ալ նոյն տարին գնաց Անին տեսնելու, բայց իր դիտողութիւնները 1842ին հրատարակուեցան Աշխարհագրական ընկերութեան օրագրին ԺԲ մասին մէջ, ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅՍ ՅԱՄԻՆ 1837 » վերնագրով: Իրմէ առաջ եկածներուն տուած տեղեկութեանցը վրայ քիչ քան կաւելցընէ: Անիին չորս կողմը պատող ձորերուն սեպացեալ եզերքը փորուած անձաններուն, եւ շէնքերուն գեղեցկութեանը եւ ամրութեանը խօսք չունիմ կրտէք, եւ քէ « Շատ ընդարձակ հայերէն արձանագիրներ կան պատերուն վրայ, ամէնն ալ աղէկ պահուած, եւ անոնց վրայ վագրի, ձիու, եւ ձեռքը գնտածեւ բան մը բռնող մարդու պատկերները տեսայ: » Այս անորոշ տեղեկութենէն վերջը Պ. Ապպոր կրտէք քէ չորս հինգ եկեղեցի բաւական աղէկ պահուած են, եւ անոնց պատերը հայերէն երկայն արձանագիրներով ծածկուած, որոնք օրինակելու համար քանի մը օր պէտք է: Վերջը կրտէք քէ երկու աշտարակ տեսեր է՝ Տաճկաց մինարէներու նման. անոնցմէ մեկուն վրայ հայերէն արձանագիր մը կայ, եւ անկեց վեր քանի մը տաճկի գրով գրուած բառեր, որ ըստ իւր մեկնութեանը՝ Հայոց պզտիկ բազաւորութեանը Տաճկաց

deux pages de son ouvrage intitulé *Travels in Caucasus, Georgia and Persia* (p. 286 à 288) à la description de ses ruines. Il dit qu'il est entré dans la ville par la porte principale, au-dessus de laquelle on distingue « *some curiously sculptured figures* » (!) puis il remarque que le signe de la croix se voit gravé partout, que les seuls édifices qui soient encore debout sont quelques églises chrétiennes, une mosquée turque, *plusieurs bains* (?) et un palais qu'on dit avoir été l'habitation des derniers rois de l'Arménie. Tous ces édifices se distinguent par la richesse et la beauté de leurs ornements, et M. Wilbraham admire surtout la richesse des ciselures de quelques arcades; mais il est évident, ajoute-t-il, que ce ne sont que les édifices publics qui étaient construits sur une grande échelle, et que les maisons privées devaient avoir une très-humble apparence; puis il observe qu'il y a un grand nombre d'inscriptions à Ani, dont quelques-unes sont en turk, mais la plupart sont en arménien; il finit par la remarque que l'on voit sur les murs d'une des églises de la capitale dévastée des restes d'anciennes peintures.

M. Abbott a visité Ani la même année, mais ses observations n'ont été publiées qu'en 1842, dans le XIIe vol. du *Journal of the Roy. Geog. Soc.*, partie II, sous le titre: *Notes on a tour in Armenia in 1837*. Il ajoute fort peu aux renseignements fournis par ses prédécesseurs; il dit (p. 214 à 216) quelques mots sur les cavernes creusées dans les bords escarpés des ravins qui entourent Ani, rend justice, en termes généraux, à la beauté et à la solidité des constructions qui sont encore debout, et puis il observe: « Il y a beaucoup de longues inscriptions arméniennes sur les murs; elles sont très-bien conservées, et j'ai remarqué au-dessus d'elles les figures d'un tigre, d'un cheval et d'un homme tenant quelque chose de sphérique dans la main; » après ce vague renseignement, M. Abbott observe que quatre ou cinq églises sont assez bien conservées, que leurs murs sont couverts de longues inscriptions arméniennes, et qu'il faudrait plusieurs jours pour les copier toutes. Puis il dit avoir vu deux tours qui ressemblaient à des minarets turks; sur l'une d'elles on aperçoit une inscription arménienne, avec quelques mots tracés en caractères tures au-dessus du texte arménien, ce qui, selon lui, pouvait être le symbole du vasselage auquel était assujéti ce petit royaume arménien.

իշխանութեան տակ մտնելուն նշան էր :

Պ. Հորմս, քե որ չեմ սխալիր՝ 1845ին էր որ Անի գնաց. իր պատմութիւնը գրուած չեմ տեսած. բայց 1846ին Պարումէն անցնելու ատենս բարեհաճեցաւ ինքը Բագրատունեաց մայրաքաղաքին աւերակներուն մէջ ըրած ուղեւորութեանը վրայ ինծի բերնով քանի մը տեղեկութիւն տալ : Աւերակաց ուրուագիծը առաւ, եւ ընդարձակ նկարագրութիւն մը ըրաւ, որուն մէջ ուրիշ բաներէ գատ՝ Քեր-Փորրբիւն տուած տեղեկութեանց չափազանցութիւնը կը ցուցնէ. բայց արեւելեան լեզուաց տեղեակ ըլլալով՝ Անիի մահմետական արձանագրութեանց ոչ ձեւին եւ ոչ բուռն համար որոշ բան մը չկրցաւ ինծի ըսել :

Պ. Թեքսիէն կարծեմ քե Անիին ընդհանուր մէկ տեսքը միայն հրատարակեց. բայց այս կայ որ այն պատկերը կրնար աւելի օգտակար եւ աւելի գեղատեսիլ ըլլալ, եթէ քաշելու ատեն այնպիսի տեղ մը կենար՝ ուսկից բոլոր աւերակները կամ գէր մնացած շէնքերուն մեծ մասը տեսնուէին. իսկ ինքը գոհ եղեր է պատին դրսի կողմէն մէկ կտորը քաշելով՝ որ նշանաւոր տեսք մը չունի :

(Շարայարութիւնը յաջորդ բերրին մէջ :)

M. Holms a été, si je ne me trompe, à Ani, en 1845; je n'ai jamais lu sa relation écrite, mais il a bien voulu me donner de vive voix, à mon passage par Batoum en 1846, quelques détails sur son excursion aux ruines de la capitale des Bagratides. Il a tracé le croquis des ruines et en a fait une description détaillée, où il prouve, entre autres, l'extrême exagération des renseignements fournis par sir Ker Porter; mais n'étant pas orientaliste, il n'a pu me dire rien de très-précis ni sur le nombre ni sur le caractère des inscriptions musulmanes d'Ani.

M. Texier, autant que je sache, n'a publié qu'une vue générale d'Ani, mais il faut convenir qu'elle pouvait être beaucoup plus instructive et même plus pittoresque, s'il avait choisi un point de vue qui lui aurait permis d'embrasser l'ensemble des ruines, ou du moins un plus grand nombre d'édifices conservés, tandis qu'il s'est borné à reproduire un pan du mur extérieur de la vi lle qui n'a rien de caractéristique.

(La suite au prochain numéro.)

Կ Ե Ն Յ Ա Ղ Օ Գ Ո Ւ Տ Բ Ա Ն Ք

ԳԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԱՄԷՆ ՄԱՐԳՈՒ ԵՒ ԱՄԷՆ ՀԱՍԱԿԻ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՀԱՐԿԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆԸ. — ԱՐԳԱՍԻՔ ԳԵՏՈՒԹԵԱՆՅ ՅԵՒՐՈՊԱ :

Մարդս ընկերութեան համար ստեղծուած է. մինակ չկրնար երկրիս վրայ ապրիլ, միշտ ուրիշի մը կենակցութեան ու օգնութեանը կարօտ է : Մարդիկ երբոր իրարմէ գատուին ու մինակ մնան, կը տկարանան, կը մեռնին, կը փճանան. եթէ իրարու քով գան միարանին, կուժովնան կը գօրանան, իրենց քշնամեացը կը յաղթեն, եւ շատ անգամ անոնցմէ օգուտ ալ կը քաղեն : Մարդկանց ձեռքը հլու հնազանդ գործիքներ դարձած են ահաւոր կայծակը, ջուրը, հանքերը, կրակն ու գոյորշին, որ բիւրաւոր զարմանալիք կը հանեն անոնցմէ, ու վայրենի եւ կատաղի կենդանիք իրենց բնական վայրենութիւնն ու կատաղութիւնը մոռնալով՝ հեզ ու կամակատար ծառաներ կըլլան իրենց :

Ի՞նչ է այս մեծ փոփոխութեան պատճառը. ինչո՞վ է որ բնական տկարութիւնը կը փոխուի՝ գօրութիւն կը դառնայ, եւ մարդը այնուհետեւ ոչ միայն իր նմանեացը, այլ նաեւ անբան կենդանեաց ու անշունչ արարածոց կիշխէ : — Գաստիարակութեամբ է որ մարդիկ իրարու հետ միանալով ուժովնան գօրացան, մտաւոր կարողութիւննին ընդարձակուեցաւ, ու բազմացան. մէկգմէկ հոգացին մեծցուցին, իրարու ձեռք տուին եղբայրօրէն, տգիտութենէ, անգործութենէ, տկարութենէ ու անկարողութենէ հանեցին : յս գաստիարակութեան առաջին ստուղն եղաւ լեզուն, որ որչափ մտաւոր կարողութիւններն ընդարձակուեցան եւ ընկերութեան անդամոց բիւր շատցաւ, այնչափ ալ անիկայ հարստացաւ ճոխա-

ցաւ. որչափ որ ընկերութիւնը բազմացաւ, եւ գործունեութեամբ ու միաբանութեամբ ծաղկեցաւ, այնչափ ալ լեզուն հարստացաւ, տեսակ տեսակ իմաստներ բացատրեց, այլ եւ այլ նիւթոց եւ առարկայից պատշաճ ձևոններ դրաւ, ու մարդկային մտքէն անցած անբիւ անհամար գաղափարներն ու խորին խորհուրդները արտայայտող եւ ճարտար նկարչի վրձինին պէս աչքերնուս առջեւ ճշգրտատիպ նկարող բառեր, մասնիկներ ու դարձուածքներ հնարեց. որով ձեւացան ու ծաղկեցան բարոյական, մտաւորական ու բնագանցական գիտութիւնք: Ուրեմն առանց դաստիարակութեան չիք ընկերութիւն, չիք մարդկութիւն. այլ եւ եղած մարդիկն ալ առանց անոր կրկորսուին ու կանհետանան: Տղան իր դաստիարակութիւնը կընդունի մօրմէն, հօրմէն եւ բոլոր իր ջորս կողմն եղած մարդիկներէն. մէկ վայրկենի մէջ կը սովորի գայն ամենայն՝ զոր սովորելու համար տարիներ անցուցեր են իր նախնիքը: Բոլոր օրը կը դաստիարակուի տղան. քե որ ծնողքը կրթուած, ուսմունք սովորած են, քե որ լեզունին մաքուր ու անսխալ կը խօսին, քե որ քաղաքավար ու սիրելի կերպեր ունին, տղան ալ կըլլայ քաղաքավար, սիրելի, շնորհալի, եւ լեզուն մաքուր. իսկ եթէ ընդ հակառակն՝ ծնողքը անկիրք են ու տգետ, եւ լեզուն սխալ կը խօսին, խեղճ տղայն ալ իրենց պէս կուպիտ՝ տգետ կըլլայ, առանց կարող ըլլալու երկու խօսք իր մայրենի լեզուովը անսխալ գրուցել: Այս երկու տեսակ ծնողաց որդիքն ալ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ՝ մի եւ նոյն աշխատանքով սովորեցան սովորածին. եւ սակայն ինչ մեծ տարբերութիւն կայ մէջերնին: Տգետ ծնողացմէ ծնած, եւ կամ յետ ծննդեան անկարող մարդկան ձեռքը յանձնուած տղայն ստիպուած է, քե որ կուզէ յետոյ անսխալ ու վայելուչ կերպով խօսիլ առանց ամաչելոյ, երկար ու տաժանելի աշխատանքօք ոչ միայն նորէն իր լեզուն սովորիլ, այլ նաեւ պզտիկուց մտքին մէջ դրոշմած ծուռ ու սխալ բառերն ու ոճերը մէկիկ մէկիկ շակել, փոխել ու անոնց տեղ ուրիշ վայելուչները տալու որով: Այն միջոցին որ ասիկայ տգետ ծնողացը չսովորեցուցած նախակրթական բաները սովորելու ետեւ կըլլայ, անդին գիտուն ու բարեկիրք ծնողաց որդին նորանոր գիտութիւններով կը զարգանայ, եւ միտքը քաջախնամ պարտիզի մը պէս ամէն օր նոր ծաղիկ մը կը բերանայ, նոր քաղցրաբոյր հոտ մը կը ծաւալէ:

Ըստմենքնեա այ յայտնի կերեւայ որ նախնական

դաստիարակութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է կենաց ապագայ յաջողութեանը: Թէոր ծնողք կիրք եւ ուսեալ են, առանց ամենեւին մէկ նեղութեան կրնան այս դաստիարակութիւնը իրենց որդուցը տալ, այնպէս որ գուցէ երբեք իրենք ալ չիմանային իրենց որդուցը կրթուիլն եւ ուսանիլը եթէ դժբախտաբար երբեմն երբեմն անոնց հասակակցաց անկրթութիւնն ու տգիտութիւնը իրենց աչքին չզարնէր:

Եթէ որդեսէր մայրերը գիտնային որ իրենց դեռածին մանկանց ապագայ բախտն ու երջանկութիւնը իրենց անոնց տալու դաստիարակութեանն ու կրթութեանն կախուած է, սրջափ արդեօք տարբեր կերպով կըմտածէին ուսման եւ կրթութեան վրայ, եւ սրջափ աւելի սէր կունենային անոնց: Տղայք շատ աւելի բան իրենց մօրմէն կը սովորին ու կրթուին՝ քան քե իրենց հօրմէն, վասն զի զիշեր ցորեկ անոնց հետ են աւելի, անոնց վարժած են ուրախութիւններն, տրտմութիւններն, կարօտութիւններն, եւ սրտերնուն ամենագաղտնի խորհուրդներն անգամ յայտնելու. եւ այս բաներս բացատրելու լեզուն ալ դարձեալ անոնցմէ կը սովորին բոթովիլ եւ խօսել: Ապա ուրեմն պէտք է որ մայրերը ուսմունք սովորին ու կրթուին. եւ այս անտեսօրինելի պարտք մըն է վրանին: Խճ կըսեմ պարտք. ոչ, մանաւանդ քե երջանկութիւն մըն է: Եւ յիշաւի. իր երկանցը ծնունդը ինամելէն աւելի ինչ մեծ երջանկութիւն, ինչ մեծ ուրախութիւն կրնայ ըլլալ մօր մը համար, մանաւանդ երբոր փափաքի օր մը գանիկայ մեծցած, գիտութեամբք զարդարած, մարդկային ընկերութեան մէջ հոջակուած եւ հայրենեացը պարծանքներէն մէկը եղած տեսնելու: Ուստի եւ դժուարահասկընալի բան մի է քե ինչպէս մայր մը կարող կըլլայ իր երկանցը պտուղը օտար սանտուի մը ձեռքը բողուլ, որ շատ անգամ տգետ ու տոգորուած կըլլայ մարմնոյ եւ հոգւոյ ախտերով՝ զորս իր կաթին հետ խեղճ տղուն անարատ երակներուն մէջ ծաւալելով՝ կընէ գայն մարմնով եւ մտքով հիւանդոտ, անպիտան իրեն անձին, անպիտան ու բեռն իր ընտանեաց, անպիտան ու բեռն նա եւ մարդկային ընկերութեան: Ադէկ որ մեր ազգին մայրերն եւրոպացի մարց շատերուն այս պարսաւելի սովորութեանը չեն հետեւիր, որուն շատ անգամ գլխաւոր պատճառն է իրենց անձնպիւրութիւնը: Ո՞հ, քե որ մայրերը գիտնային մարդկային ընկերութեան մէջ ունեցած փառաւոր պաշտօններն, ինչ մեծ յառաջադիմութիւն կընէինք

իրենց ձեռքովը. քանի մը տարուան մէջ կերպարանափոխ կըլլար Հայոց ազգը, որով եւ իրենց պարծանաց վարդաբոյրը պսակն անբառամ :

Ամաագրոյս առաջին բերբերուն մէջ գրուցեր էինք. « Ազգի մը խսկական երջանկութեանը պատճառ՝ բարեկիրք գերդաստաններն են. բարեկիրք գերդաստան կազմողներն ալ մայրերն են. երանի այն ազգին որ մայրական դաստիարակութիւնը ծաղկեցընելու փոյքն ու խնամքը օրէ օր աւելցընելու կրնայի : » Արդ ուրախութեամբ սրտի կըփութանք յայտնելու որ մեր սիրելի ազգը կարօտ չէ եղեր մեր խօսքին. աղջիկ տղոց դաստիարակութեան եւ կրթութեան ամենահարկաւոր կարօտութիւնը բաւական չաւ հասկըցեր է. եւ ասոր յայտնի նոր ապացոյց մըն ալ մօտ օրերս տեսանք, երբոր Մասիս պատուական լրագրոյն մէջ կարդացինք աղջկանց դպրոցի մը կանգնուիլը Սամարիոյ մէջ. տարակոյս չունինք որ բարեսէր եւ ուսումնասէր ազգայնոց խնամօքն ու ջանիւք օր յառաջ անոր բացուելուն աւետիսն ալ կառնունք, եւ մեր ուրախութիւնը կատարեալ կըլլայ :

Տղայն քանի որ կը մեծնայ, ինքիր վրայ վստահութիւն կառնու. որչափ աւելի սովրի, այնչափ քիչ կարօտութիւն կունենայ ուսուցչի. որչափ աւելի կարօտութիւններն ընդարձակուին, այնչափ աւելի կրհասկընայ մարդ ըլլալը : Ո՛վ որ լեզու մը կարդայ գիտէ, կարող է՝ երէ կուզէ՝ գիտութիւն մը սովրիլ. բաւական է քէ գտնէ այնպիսի գրուածք մը որ այն գիտութեան վրայ պարզ ու դիւրիմաց ոճով խօսի : Սակայն երէ նոյն գիտութեան ուսուցիչ կամ վարպետ մըն ալ գտնէ՝ գեշ ջրներ. վասն զի գծուութիւնը կընեռացընէ ուսուցիչը, եռանդը կըվառէ, դժուարիմաց տեղերը բացատրելով՝ ճամբան կըկարճեցընէ, ու մոռցուած կտորները միտք կըձգէ :

Առանց ուսուցչի ալ կրնայ մէկը մի եւ նոյն բաները սովրիլ՝ քէ որ աշխատանքէ ու նեղութիւնէ չփախչի, քէ որ հաստատուն կամք ու անյողողող երկայնմտութիւն ունենայ. եւ տարակոյս չկայ որ իւր ջանքովնու աշխատութեամբը սովրածները շատ աւելի խորունկ կըտպաւորուին մտքին մէջ : Ուսուցիչը հարկաւոր է աւելի տկարամիտ, անհոգ ու իրենց դիւրութիւնը սիրող մարդկանց : Իր աշխատանքովը միայն կրնայ մարդս կատարեալ գիտուն ըլլալ : Ամենայն տաղանդաւոր, հանճարեղ եւ գիտնական մարդիկ իրենք զիրենք հասուցեր են այն կատարելութեան. իրենք իրենց անդու աշխատանքովը խելքերնին

սրեր, հանճարնին կրթեր բեղնաւորեր, եւ իրենց նմանեացը վրայ ունեցած գերազանցութիւննին ձեռք ձգեր են : Հարցուցէք Եւրոպայի ամենէն գիտուն, իմաստուն, բանիւրուն, հանճարեղ եւ ճարտար մարդկանցը : հարցուցէք կըսեմ Քիւլիէ, Վոյթա, Հումպոլթ, Հերշել, Ֆըլքըն, Արակոյ, Լամարքին, Կիզոյ, Պիոյ, Պապինէ, Վէլփոյ, Պեքլար, Ֆյաշա գիտուններուն եւ ուրիշ իմաստնոց քէ ուսկից է իրենց զարմանալի խելքը, գիտութիւնը եւ հանճարը. ամէնքն ալ միաբերան կըպատասխանեն քէ յետ Աստուծոյ պարգեւին՝ մեր անձնական աշխատանքովը, մեր ճակտին քրտինքովը ձեռք բերեր ենք գիտցածնիս : Պիւֆոն հոգակաւոր բնապատումն ըսաւ. « Հանճարն երկարատեւ հանապազօրոյթիւն մի է, այսինքն երկարատեւ աշխատանք : » Երբոր նեւտոնի հարցուցին քէ ինչ միջոցով աշխարհիս հրաշալի օրէնքները գտաւ, պատասխանեց. « Միշտ անոնց վրայ մտածելով : » Երնկ որ Անգղիոյ առաջին կարգի իմաստնոց մէկն է, որ երկու տարեկան եղած ժամանակը ջրի պէս կը կարդար, իննամեայ հասակին մէջ ինը լեզու եւ ամբողջ բուսաբանութիւնը գիտէր, սովորութիւն ըրած էր գրուցելու քէ « Ամէն մարդ կարող է ուրիշ մարդու ըրածն ընել. » ուստի եւ դժուարութիւն մը չկար որ կարենար գինքը մտքին մէջ դրածէն ետ կեցընել, որով եւ ամէն ուզածին կը հասներ՝ քէպէտ եւ շատ անգամ աշխատանօք : Երնկին պէս մենք ալ կըսենք քէ ամէն մարդ կարող է ուրիշ մարդուն ըրածն ընել. եւ այս ալ կաւելցընենք քէ ամէն սովրածն ալ գրեթէ կարող է սովրիլ, եւ այն՝ ամէն հասակի, ամէն տարիքի մէջ, բաւական է որ խոր ձերբութեամբ մտաւոր կարողութիւնները պակասած կամ տկարացած չըլլան : Այս բանիս շատ համոզուած ենք, եւ մտքերնիս ալ դրած ենք որ երէ կուզենք մեր ազգին ամբողջ հասարակութիւնը շուտով յուսաւորել, կրթել ու բարեկիրք ուսեալ եւ քաղաքակիրք ազգաց ու ժողովրդոց կարգն անցընել, մի միայն հնարքն է՝ առանց տղայոց դաստիարակութեան ու կրթութեան վրայ եղած զովելի ջանքէն ետ կենայու, չափահաս ու նաեւ տարեց անձանց սըրտին մէջ կրթութեան, ուսման եւ գիտութեանց նուիրական սիրոյն բոցը վառել, հասկըցընելով անոնց որ երէ փափաք ու հաստատուն կամք ունենան տգիտութեան եւ ռամկութեան անպատիւ ու անարժան անունները վրաներնէն բօրափելու, եւ ուսումնասիրաց, գիտնոց, ուսումնականաց պատուաւոր խումբը մտնելու, կարող են կրթուիլ.

ուսում ու գիտութիւն սովորիլ, հասկընալ քերակած աշխարհին ինչպէս ու ինչո՞վ շինուած է, ինչ են կապուտակ երկինքը զարդարող ու լուսաւորող ճառագայթաձէ փայլուն մարմինները, խելք հասցընել իրենց չորս դին պատած գեղածիծաղ բնութեան հրաշալեացը, գորս անդադար կը տեսնեն, ու պատճառները չգիտնալով՝ անտարբեր աչքով կը նային. եւ միով բանիլ՝ անձնուրաց, օգտակար քաղաքացիք, անձնանուէր հայրենասէրք, միաբանասէր ու խաղաղասէր ազգասէրք, եւ ճշմարիտ որդեսէր ծնողք ըլլալ :

Որպէս զի ուսում եւ գիտութիւն սովորիլ ուզող չափահաս ազգայինք իրենց տարիքին մեծութեանը նայելով չյուսահատին, յիշեն միշտ մեծանուն գերմանացի Պոէրնաւ բժիշկը, եւ իրենց խրախուսիչ օրինակ առնուկ զինքը, քաջ գիտելով, որ ոչ երէ հասակեն, այլ հաստատուն կամքէ, անդու ջանքէ ու անխոնջ աշխատանքէ կախուած է մարդու կրթութիւնն ու յառաջադիմութիւնը : Ուրեւտասենչորդ զարուն ամենէն անուանի բժիշկն էր Պոէրնաւ, եւ բժշկութեան արուեստը բոլորովին կերպարանափոխ ըրաւ, բարեկարգեց. զիտէք արդեօք որ բժշկութիւն սովորելու սկսած ժամանակը քանի տարեկան էր. քառասունը անցեր էր. եւ ինչպէս որ ռամիկ ու բան չգիտցող մարդկանց սովորութիւնն է ամէն բան ծաղրել, իր բարեկամներն այլ վրան ծիծաղելով կըսեն եղեր քե՛ « Պոէրնաւ քառասունէն ետքը բժիշկ պիտի ըլլայ, բայց ափսոս որ զմեզ պիտի չբժշկէ. » եւ սակայն վրան շատ չանցաւ, իրենք այլ իմացան որ տարիքին չնայիր եղեր գիտութիւնը. եւ երջանիկ կը համարէին իրենք զիրենք որ այնպիսի քաջարուեստ բժիշկ բարեկամ ունին, որ զիրենք ծանր ու վտանգաւոր հիւանդութիւններէ կազատէր :

Ուրեմն զարձեալ կըսենք. տարիքը բնաւ արգելք չէ. մարդ ամէն ժամանակ կրնայ ամէն ուզածը սովորիլ, միայն քե՛ փափաք ու հաստատուն կամք ունենայ : Ճարակոյս չունինք որ մեր ազգայինք չաւ հասկըցած ըլլալով որ հիմալուան ժամանակիս մէջ ամենամարկաւոր է գիտութիւնը, եւ առանց անոր գրեթէ անկարելի յաջող, բարեկեցիկ ու երջանիկ կեանք ունենալ, քե՛ փափաք եւ քե՛ հաստատուն կամք ունին մաքերնին կրթելու ու գիտութիւն սովորելու. կը տեսնեն այլ միանգամայն որ անոնցմով միայն ծաղկեր ու յառաջ եկեր են այն ամենայն ազգերն որոց վրայ կը զարմանան : Իրենց այս գովելի փափաքն եւ ազգօգուտ

գիտաւորութիւնը տեսնելով, անոնց ետանդն աւելի վառելու համար՝ բող մեր Աղաւնին այլ գիտութեանց եւրոպայի մէջ ըրած բազմապատիկ օգուտներն ու կենցաղօգուտ գիտութիւն վրայն հեզասան բոջելով գանոնք նկարագրէ երբեմն :

Եւրոպայի մէջ ճարտարութեան ու արուեստից այսչափ յառաջ երթալուն զյխաւոր ու առաջին պատճառ են ուսումնական գիտերը : ճարտարութիւնն իր հիմը անցեալ զարուն վերջերը գիտութեան վրայ հաստատելէն յետոյ այլ սկսաւ աներկիւղ յառաջադէմ ընթանալ, եւ ամէն մեկ առած քայլին նորանոր հրաշալեօք զամենքը հիացընել : Նախ շոգիին կամ գոլորշոյն սոսկալի ոյժն իմացուեցաւ. աչքերնուս առջեւ օդին մէջ ցնդելով աներեւոյթ եղած եւ աննշան բան մը կարծուած շոգին, գիտութեան ձեռքովն իմացուեցաւ որ հազարաւոր ձիերու ոյժն ու բոջուններէն աւելի արագութիւն ունի եղեր. այն հրաշալի ոյժն ու արագութիւնը նախ շոգենաւերու գործածուելով՝ առաջ ամիսներ քշած ճամբորդութիւնները մեկ քանի օրուան մէջ ըլլայ սկսան : Նոյն ոյժն ու զօրութիւնը հետ զնետէ գործատուներու շոգեշարժ գործեաց հաղորդուեցաւ, եւ բիւրաւոր մարդիկ անտանելի ու անբանական աշխատութիւններէ ազատեցան. իսկ երկարողիներով՝ ամբողջ քաղաքներ տեղէ տեղ սկսաւ փոխադրել, բոլոր անցած երկիրները յաջողութիւն եւ հարստութիւն սփռելով :

Յետոյ ամխաքարէն կազը ելաւ, իր պայծառափայլ լուսովը մոմեղինաց լոյսը մթընցուց, ու Եւրոպայի քաղաքաց զիշերուան խաւարը փարատեց :

Արեւը մեր ամենէն ճարտար նկարչաց վրայ ունեցած գերազանցութիւնն ուզելով ցուցընել, անոնց փափաքած ու չկըցած ճշգրութեամբը որ եւ իցէ կերպարանք եւ տեսարան մեր արծարագոծ բիրեղներուն ու բոջերուն վրայ նկարեց, որոց վրայ ապշեցանք, եւ տակերատիպ ու լուսանկար անուանեցինք :

Անդիէն ելեկտրականութիւնն այլ ճարտարութեան ձեռքը նոր զօրութիւն մը տուաւ. արեւուն պատկերանան ըլլալուն պէս ինքն այլ արձանագործ ըլլալը յայտնեց, բաւական է որ իրեն կազապար մը ցուցընենք. որչափ այլ դժուարին ու ճարտարագործ ըլլայ այն, քիչ ատենի մէջ ուրիշ մետաղի վրայ ճշգրտապիպ կը հանէ արձանը : Արեւուն լուսոյն վրայ այլ կարծես քե՛ նախանձելով՝ ելեկտրական լոյսը տուաւ մեզի, որ կազի

յուսէն շատ աւելի պայծառ է : Ուզելով լուսոյն արագութեանը հետ աչ մրցիլ, երկրագնախ մէկ ծայրէն մէկայը տարուելու լուրերուն պաշտօնն առաւ վրան, ու հեռագրական քելերուն վրայէն անտեսանելի կերպով մը վազելով, դիմացնեկածը՝ ցամաք երկիր, ովկիանոս, առանց դիտելու կրկորէ ու կանցնի, բաւական է որ սահմանեալ տեղը լուրը հասցընէ. հրաշայի սուրհանդակ : Այս եյեկտրականութեան ձեռքովն ինչէր կարելի չէ ընել. այնպիսի զօրութիւն մի է, ուսկից յառաջ գալիք օգուտներն անկարելի բան է մէկէն գուշակելը :

Ո՛վ որ Լոնտրայի եւ Փարիզու արուեստահանդեսներուն ականատես ըլլալու բախտն ունեցաւ, այն բիւրագգի հրաշակերտ ձեռագործաց առջեւ ըսաւ անշուշտ մեզի հետ հիացմամբ քէ գիտութեան ձեռքովն ինչ հրաշքներ կը գործէ եղեր ճարտարութիւնը :

Այն արուեստահանդեսներուն մէջ պտըտողը քէ եւ ամենեւին մանր դիտողութիւն ընելու կարողութիւն չունենար, ինչ մեծ տարբերութիւն կը զըտներ Եւրոպայի ձեռագործացն ու Արեւելքէն եկած ձեռագործաց մէջ. երկինք ու երկիր. — ինչէ ասոր պատճառը. միքէ Արեւելքը չէ եղած Եւրոպան բարբարոսութենէն հանողը, ու ամէն տեսակ արուեստ սովբեցընողը. միքէ ամէն լաւ բանի օրինակը Արեւելքէն չէ առած Եւրոպա. ինչէն է ուրեմն որ հիմա վարպետն աշակերտ ու աշակերտը վարպետ եղեր՝ բարձր ի գլուխ կը պանծայ :

Մի միայն պատճառն այս է որ գիտութեան պայծառ ջանը, որ ատենով արեւելցոց միտքը կըլուսաւորէր, առջեւէն ընկած կառաջնորդէր, եւ իրենց բողած հրաշակերտները շինելու ճամբան կըցուցընէր անոնց, հիմա մարած ու բանձրամած մոխրոյ տակ քաղուած է :

Որպիսի սրտաբուղխ օրհնենքներու եւ յաւերժական յիշատակի արժանի պիտի չըլլայ ուրեմն այն ձեռքն որ վրան պատած մոխիրը մէկդի առ-

նելով՝ նորէն տակի ջահին պայծառութիւնը դուրս հանէ. այն ատեն անտարակոյս վարպետը վերըստին կեցէ իր վարդապետութեան արողը կը բազմի փառօք : Բայց ո՛վ պիտի ըլլայ այն օրհնեալ ձեռքը. — ո՛վ որ Արեւելքի ժողովրդոց մէջ ուսման սիրոյն հետ գիտութիւնները ծաւալէ :

Արդարեւ դժուարին գործ է այդ, եւ ի վեր քան զմերս կարողութիւն. բայց բեռ բոլոր Արեւելքի բազմաքիւ ժողովրդոցը ձեռնառու ըլլալը մեզի համար անկարելի է, մեր սեպնական ժողովրդեանը համար, մեր սիրելի Հայոց Ազգին համար գոնէ աշխատինք, անոր գիտութեան եւ իմաստութեան ղեռ նոր վառիլ սկսած ջանը բորբոքենք՝ լուսատու ամենեցուն : Այնպիսի ընթացք մը բռնենք, որ ամէն բան դիւրահաս եւ դիւրընտել ըլլայ նաեւ յետին ուսմկին. եւ գիտութիւնն ու իմաստութիւնն որ մինչեւ հիմա գիտնոց ու իմաստնոց մենավաճառութիւնը դարձած է, ասկեց ետքը մեր ազգին մէջ աչ մինչեւ հասարակ խանութպանին սիրելի բաժինն ու անգին ժառանգութիւնն ըլլայ :

Կըվերջացընենք խօսքերնիս՝ կրկնելով վերըստին քէ արդարեւ դժուարին գործ. բայց երէ կերպով մը վախճաններնուս հասնինք, այն է հասարակ ժողովրդեան սրտին մէջ ուսման եւ գիտութեանց գովելի եւ բազմաշահ սերը բորբոքելով ու բազմագուարճ ախորժակը վառելով՝ անոնց դժուարակոխ ու խրտեցուցիչ ճամբան մաքրենք, հարբենք, շտկենք ու դիւրացընենք, տարակոյս չկայ որ ոչ փոքր ինչ ծառայութիւն ըրած կըլլանք ազգերնուս. տարակոյս չկայ որ մեզի հետ գիտութեանց եւ ուսմանց քաղցրաբոյր ու ականապարար ծաղկանոցին մէջ պտըտելով գուարճացողներուն սիրելի եւ փափաքելի պիտի ըլլայ մեր աշխատանքը, որով եւ օգտակար : Անա այս միայն է մեր սրտին փափաքը, այս միայն պիտի ըլլայ նաեւ մեր աշխատանաց ու ջանից արժանաւոր վարձքը :

ԲԱՆԱԼԻ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՅ՝

ՄԵՏԱՂԱՅ ԵՒ ԱՆՈՆՅ ՆՄԱՆ ՆԻԹԵՐՈՒ ԸՆԴԱՐՉԱԿԻԼԸ:

Մետաղներն ալ կագերուն պէս հաւասար ու միակերպ կընդարձակին թէ ոչ :

— Մետաղները կագերուն չափ չեն ընդարձակիր, եւ ամենքն ալ անհաւասար կերպով կընդարձակին :

Նոյն հանգամանաց մէջ ըլլալով, անագը ասելի կընդարձակի տաքութեամբ քան թէ պղինձը, պղինձն ալ ասելի կընդարձակի քան թէ երկաթը :

Ինչէն է որ մետաղները կագերուն կամ հեղանիւրներուն չափ չեն ընդարձակիր :

— Վասն զի իրենց մասնիկները ասելի յարակցութիւն ունին իրարու հետ՝ քան թէ հոսանուտից ու կագերուն մասնիկները :

Ո՞ր մետաղն է որ հասարակ ջերմութեան աստիճանին մէջ հոսանուտ է :

— Սնդիկը, որ մինչեւ որ զրոյն 40 աստիճան վար չպաղի՝ չպնդանար :

Սնդիկը կրակով կամ ցրտութեամբ ինչ փոփոխութիւն կառնու :

— Քանի որ տաքնայ կընդարձակի, եւ քանի որ պաղի կը կծկըտի :

Սնդիկը զրոյն մինչեւ 100 աստիճանի տաքութեամբ կընդարձակի, ամեն մէկ հարիւրամասն աստիճանին 5508ին 4 ընդարձակելով :

Սնդիկը այս յատկութեամբ ինչ բանի կըզործածուի :

— Ջերմաչափ, ծանրաչափ, եւ ուրիշ բնարանական ու բնայուծական գործիքներ շինելու :

Երբոր սնդիկը մաքուր է՝ ապակիին քովերուն չփակչիք, հապա ազատ կերպով կըզորի խողովակին մէջ :

Ինչէն է որ օդը տաքնայուն պէս ջերմաչափը կըբարձրանայ :

— Վասն զի սնդիկը տաքութեամբ կընդարձակի ու առջինն ասելի տեղ կըբռնէ. եւ որովհետեւ ոչ դեպ ի վար եւ ոչ քովընտի կընայ երկրնայ, խողովակին մէջէն դեպ ի վեր կըբարձրանայ :

Ինչո՞ւ համար ածխուելէն առաջ ածելին տաք ջրի մէջ կըխորեն :

— Վասն զի նախ՝ ջրոյն տաքութենէն ածելին փափուկ թեւանը կընդարձակի, անով ասելի կըսորենայ :

Երկրորդ, ջրով ածելին կաշիին ասելի մօտէն կանցնի, ինչպէս որ երկաթէ գործիքն ալ երբոր բրջես՝ յետանին ասելի մօտէն կանցնի :

Երրորդ, ջրին տաքութեամբը ածելին դալչիկը ասելի պիտոբնի կուգայ մարդուս :

Ինչո՞ւ համար տակառագործը երբոր տակառի կամ դոյլի մը վրայ երկրէ շրջանակ պիտի անցընէ՝ կըտաքցընէ շրջանակը :

— Նախ, որովհետեւ երկաթը տաքութեամբ կընդարձակի, կրակով կարմրեցած շրջանակները կըմեծնան, ուստի դիւրաւ ալ կանցնին տակառին վրայ :

Երկրորդ, որովհետեւ երկաթը պաղելով կըքաշուի, շրջանակներն ալ երբոր պաղին՝ ասելի ուժով կըպնդեն տակառը :

Ինչո՞ւ համար սալագործը երբոր սալի մը անուոյն կուսողը երկրէ շրջանակով մը պիտի պատէ՝ շրջանակը առաջ կրակով կըկարմրցընէ :

— Որպէս զի նախ՝ ասելի դիւրաւ սահի ու անցնի կուսողին վրայ :

Երկրորդ, ասելի ուժով պնդէ կուսողը :

Երկաթէ շրջանակը կարմրած որ ըլլայ՝ ինչո՞ւ համար ասելի դիւրաւ պիտի սահի կուսողին վրայ :

— Վասն զի տաքութեամբ կընդարձակի, եւ շրջապատը ասելի լայննալով՝ ասելի ալ դիւրաւ կըսահի կանցնի անուոյն կուսողին վրայ :

Ինչո՞ւ համար կարմրած երկրէ շրջանակը ասելի ուժով կըպնդէ կուսողը :

— Վասն զի պաղելով կը կծկըտի ու կըքաշուի :

Վանտոմի նրապարակին մէջ կանգնուած սիւնին ոլորքը ձեւացընող պղնձէ կտորներուն մէջտեղուանքը մանր մանր պարապ միջոցներ ձգուած են. ինչո՞ւ համար :

— Վասն զի սիւնին պղինձը կըքաշուի ու կընդարձակի, այնպէս որ ամեն ընդարձակուած մասերը մէկտեղ հաշուելով, ձմեռն ու ամառը սիւնին երկայնութիւնը 20 կամ 25 հարիւրամեր կընայ ըլլալ :

Ժամացոյցներուն վրայ ալ այսպիսի փոփոխութիւններ կըտեսնուին :

Ինչէն է որ տաք ատեն պատի ժամացոյցները ետ կըմնան :

— Վասն զի ձօճանակը որ ժամացուցին շարժմունքը կանոնաւորողն է՝ տաքութեամբ կըերկրնայ. ուստի ժամացոյցն ալ հարկաւ կամաց կըքալէ :

Ի՞նչ պէտք է ընել երբոր ժամացոյցը խիստ կամաց քալէ :

— Պէտք է ձօճանակը կարճեցընել՝ ծայր եղած պտուտակը դարձընելով :

Երբոր երկրէ կամ պղնձէ վառարան կամ կրակարան կըշինեն՝ դռնակին քովերը ինչո՞ւ համար ձեռք կըբրոզուին :

— Վասն զի երկաթը կամ պղինձը տաքութեամբ կընդարձակի եւ պաղելով կըքաշուի. ուրեմն թէ որ դռնակին քով բաւական միջոց չըլլայ, երբեմն աղէկ կըբրոզուի, երբեմն ալ ամենեւին չգոցուիք :

Ինչէն է որ կրակարանին մէջի կրակը սաստիկ եղած ատենը կրակարանը կըճարձատի :

— Վասն զի տաքութենէն կընդարձակի, ու այլ եւ այլ մասունքը իրարմէ յանկարծ յանկարծ բաժնուելով կըճարին :

Ինչո՞ւ համար կրակարանին կրակը սաստիկ ըլլալէն ետեւ երբոր մարի՝ կրակարանը կըճարձատի :

— Վասն զի կրակարանին մասունքը նորէն կըպաղին, ու կծկըտելու ատեն իրարու հետ կըշփուին :

Ինչէն է որ գաճով ձեփուած կրակարանին գաճը երբեմն կըճարըտուի ու կըբափի :

— Վասն զի նախ, երկաթը կրակին տաքութեամբ ասելի կընդարձակի քան թէ գաճը. անով գաճը կըճարի. երբոր կրակը մարի, երկաթը նորէն կըքաշուի, գաճն ալ կըխախտի ու վար կիյնայ :

Երկրորդ, որովհետեւ կրակին տաքութիւնը անդադար կըփոփոխի, երկաթին մեծութիւնն ու պղտիկութիւնն ալ հարկաւ կըփոխուի. այս լայննայն ու քաշուիլները հարկաւ կըխախտեն գաճն ու անոր նման ձեփերը :

Թէ որ խոճակերոցին երկաթէ վառարանին ջրամբարին մէջ պաղ ջուր լեցընես՝ երկրէն կարմրած ատենը, երկաթը ինչո՞ւ կըճարի :

1 Տես Հատ. Բ. Թիւ ԺԱ, էջ 289

— Վասն զի ընդարձակուած երկարին մէկ մասը պաղ ջրոյն դպածին պէս կը կծկըտի՝ քանի որ դեռ ջրամբարին վերի կտորները սաստիկ տաք են. ուստի պէտք է որ երկու այլ եւ այլ մասերը իրարմէ զատուին :

Երբոր սենեակ մը սաստիկ տաք է՝ պատկերներուն երեսի ապակին ինչո՞ն համար կըճարի երբեմն :

— Վասն զի ապակին շրջանակի մէջ սեղմուած ըլլալով, տաքութեամբ կընդարձակի, ու տեղ չգտնելով կըճարի :

Ապակին առելի շուտ կընդարձակի քան թէ փայտը ու նաեւ մետաղները :

Ինչէն է որ ապակիին վրայ երբոր եփ եփ ջուր բափես՝ ապակին կըկտորաի :

— Վասն զի ապակուոյն այն մասն որ տաք ջրին կըդպչի՝ մեկայ մասերէն առելի կընդարձակի. ուստի ապակիին վարի տրամագիծը վերինն առելի լայննալով՝ պէտք է որ ապակին կտորի :

Ինչէն է որ ապակուոյն վերի կտորը վարինին չափ ջրնդարձակի :

— Վասն զի ապակին ջերմութեան համար գէշ հաղորդարար ըլլալով, եփ ելած ջրին տաքութիւնը անոր վերի կողմերուն դեռ չհասած՝ կըկտորի :

Ինչէն է որ յախճապակի գաւաթը կըկտորի՝ թէ որ մէջը եփ եփ ջուր լեցընես :

— Վասն զի յախճապակը գէշ հաղորդարար է ջերմութեան. ուստի գաւաթին վարի կողմը տաք ջրին դպչելով՝ դեռ վերի կողմերը չտաքցած կըկտորի :

Թէ որ ջուր խմելու գաւաթ մը կրակի վրայ կամ վառ կրակի ջրով դնես, ինչո՞ն համար տակը կըբաժնուի կիլնայ :

— Վասն զի ապակին ջերմութեան համար գէշ հաղորդարար է. եւ որովհետեւ կրակին մօտ եղող կտորը մեկայէն առելի կընդարձակի, երկու մասերը իրարմէ կըզատուին :

Ինչէն է որ բնալուծական եղջերածն ազակները շատ անգամ կըկտորաին :

— Վասն զի եղջիւրին տակի կողմը կանրեղին բոցովը առելի շուտ կընդարձակի քան թէ վերի կողմերը. ուստի մէկ մասը մեկայէն կըզատուի :

Երբոր շիշի մը բերնէն ապակիի խիցը հանելը դժուար ըլլայ, ինչ ընելու է :

— Պէտք է շիշին վիզը տաքցընել կամ կրակի կտորով, կամ տաք ջրի մէջ բարխած ջնջոցով, կամ բարակ շուանով մը անիկայ շփելով. այն ատեն խիցը դիւրաւ կ'ելլէ :

Շիշին վիզը տաքցընելով՝ խիցը ինչո՞ն պիտի ելլէ :

— Վասն զի տաքութիւնը դեռ ապակիէ խիցին չհասած՝ շիշին վիզը կընդարձակէ :

Ինչէն է որ հաստ ապակին կրակի վրայ առելի դիւրաւ կըկտորի քան թէ բարակը :

— Վասն զի հաստ ապակիին մասունքը այնպէս միակերպ չեն կընար ընդարձակիլ՝ ինչպէս որ բարակ ապակին. ուստի երկու իրարու հակառակ ուժերը հարկաւ պատճառ կըլլան ապակիին կտորելուն :

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ:)

Պ Ա Ր Տ Է 2.

Պ. Վահանը գեղեցիկ պարտեզ մը ուներ՝ գոյնզգոյն ծաղկօք զարդարեալ. որդին Սմբատ անդադար կերբար զանոնք կը դիտէր ու վրանին կը գմայլէր : Դեռահասակ որդուոյն այս փափաքը տեսնելով, Պ. Վահան անոր ածու (բարլա) մը տուաւ, որ ուզածին պէս տնկելով մշակելով գուարճանայ : Մեկէն նոր պարտիզպանը ածուն մաքրեց, շտկրտեց, ու ջորս կողմը գարնանաբեր ծաղիկներ տնկեց, որ բացուելու վրայ էին :

Քանի մը օր միակերպ անձրեւ գալէն յետոյ օդը բացուեցաւ, եւ հայրն ու որդին պարտեզ իջան : Զարմացաւ մնաց Սմբատ՝ այն գարնանաբերներուն բացուած կարմիր դեղին ու ոսկեգոյն ծաղկներն որ տեսաւ. բայց անպատմելի եղաւ սրտին ուրախութիւնը երբոր այն ծաղկանց մէջ մատղաշ կանաչագեղ տերեւներէ հիւսուած գրեթով իր անունը աչքին գարկաւ :

Սաստիկ ուրախութենէն քիչ մը ժամանակ անբարբառ մնալէն յետոյ, գոչեց .

— Ի՞նչ կը տեսնեմ. իմ անունս գետնէն բուսեր

ելեր է : Սիրելի հայրիկ, ըսէ ինձի թէ ինչպէս այս խոշոր ու գեղեցիկ գրեթը գետնէն բուսեր են :

Պ. Վահան ժպտելով մը պատասխանեց. — Ձեռ կարծեր որ ինքնիրեն եղած ըլլան : Թերեւս հովէն հունտերը այն ձեւով ընկած ու զանոնք բուսուցած են :

— Ոչ, ոչ, հայրիկ. անկարելի է այդ : Հասկըցայ, հասկըցայ. այն գրեթն ածուխ մէջը փորելով ձեւացուցեր եւ, մեջերնին կոտեմի (թերե օքու) հունտ ցաներ, յետոյ վրանին հողով ծածկեր եւ որ այս քաղցրիկ բոյսերն այսպիսի գեղեցիկ կարգով ծլեր են. հաստ ասանկ ըլլալուն տարակոյս չունիմ : Ուրեմն շիտակն ըսէ, հայրիկ. միթէ ինձի յանկարծական ուրախութիւն մը պատճառելու համար չըրբիլ այս բանս :

— Այո, սրդեակ, պատասխանեց Պ. Վահան : Ուրեմն ստոյգ գիտես որ ես ըրեր եմ այն գրեթը : Արդ տես սա ածուխը բոլորտիքը բացուած գունազեղ ծաղկները. միթէ այս գրեթէն շատ առելի

ճարտարարուեստ կերպով ձեւացած ու հրաշալի կերպով նկարուած ջեն : Միքէ չկայ գերագոյն եակ մը, ամենիմաստ գորութիւն մը որ այս գեղատեսիլ ծաղկըներն այն փոքրիկ հատիկներուն մէջ պահէ ու ժամանակին ասանկ բուսցրնելով մեր աջքին երեւցնէ : Միքէ չկայ սիրալիր ու բարեգուր սիրտ մը որ մարդկանց գուարճութեանը համար այս գեղեցիկ ու գոյնագոյն ծաղկըները կը բուսցրնէ :

Հազիւ թէ հայրը խօսքը լմնցուց, բռնեց Սմբատ անոր ձեռքն ու կանչեց. — Ո՛հ, սիրելի հայրիկ,

հիմա ինչպէս որ պէտք է հասկըցայ. Ստուած ստեղծած է թէ այս եւ թէ պարտեզին մէջի բոլոր գեղեցիկ ծաղկունքը, որպէս զի ցուցընէ մեզի թէ ճրջափ կը սիրէ գմեզ :

— Ճշմարիտ է, որդեակ, կրկնեց Պ. Վահան. ծաղկըներով լեցուն պարտեզն իս մեծ զիրք մըն է, եւ անոր ամէն մէկ թերթին վրայ կրնանք կարդայ թէ ճրջափ կը սիրէ գմեզ Ստուած, ճրջափ բարեգուր է, հզօր եւ իմաստուն :

Երկինք Երկիր Է. արարածք համօրէն

Զիմաստութիւն Հաստեցին Է. գտեր քարոզէն :

Փ Ա Ր Ի Զ Ե Ա Ն Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ Ե Ի Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն Գ Ի Տ Ե Լ Ի Թ

Կ Ա Տ Ա Ր Ա Յ Ա Շ Ի Ա Ր Ը Ի .

Տարուայ սկիզբները Երուսալի մէջ մեծ շփուութիւն ու ոչ տակաւ վախ ձգեց գերմանացի աստեղաբաշխի մը խօսքը, որ այլ եւ այլ գննութիւններ ու հաշիւներ ընելով հրատարակեւ էր թէ այս տարի յունիսի 15ին գիսաւոր մը պիտի գայ, երկրիս հետ պիտի զարնուի եւ տակնուվրայ պիտի ընէ գայն. եւ կրնաստատեր թէ աշխարհիս վերջը հասեր է. նոյն օրը երկինք ու երկիր իրարու պիտի անցնին, աշխարհս կրակի ովկիանոս մը պիտի դառնայ, ծովուն ջրերը բոցածաւալ պիտի բորբոքին, եւ վերջին անաւոր դատաստանը պիտի ըլլայ կենդանեաց եւ մեռելոց :

Փարիզու դիւրավառ ժողովրդեան վրայ այ բաւական ազդեցութիւն ընելով այս չարագուշակ մարգարէութիւնը, շատ մարդիկ մեծ վախի մէջ ձգեց. ամէն տեղ երկու երեք հոգի մէկմէկու հանդիպելուն պէս ասոր վրայ կը խօսէին. մինչեւ փողոցներուն մէջ աղքատ մարդիկ նոյն անաւոր նխրոյն վրայ շինուած մասնաւոր տաղեր երգելով ողորմութիւն կը ժողովէին :

Ժողովրդեան այս անհանգստութիւնը տեսնելով, Փարիզու դիտանոցին աստեղաբաշխները փութացին իրենց կարծիքը տպագրութեամբ հրատարակելու, գերմանացի աստեղաբաշխին կարծեաց անհիմն ըլլալը հաստատելով. եւ մէջերնէն Պ. Պապինէ մեծանուն աստեղաբաշխը կը սեր-

« Եթէ համարիմք այ որ գիսաւոր մը գայ մեր երկրիս հետ զարնուի, տուած վնասը այնչափ միայն պիտի ըլլայ՝ որչափ որ շոգեկառքին սաստիկ արագութեամբ վազած ատենը ամենափոքրիկ ձանձ մը գայ անոր զարնուի : » Այսպիսի արժանահաւատ անձանց վկայութեամբ ժողովրդեան վախը փարատեցաւ. մանաւանդ որ հոջակաւոր Հերշէլ անգղիացի աստեղաբաշխը կը սեր թէ գիսաւորները շոգիանման մեծատարած նուրբ ու բափանցիկ զանգուածներ են : Արդ շոգիի մը երկրիս ամենակարծր պնդութեանը հետ զարնուելէն ինչ վտանգ կրնայ ելլել :

Այն գիսաւորը 1855ին այ երկրիս մօտէն անցեր է, եւ սակայն բնաւ ձախորդութիւն մը չէ պատահած. ընդ հակառակն այն տարին հունձքն ու այգեկուրը շատ աւելի առատ եղեր են : Թող որ միջին դարու տգիտութեանը մէջ չենք, յորում կարծէին տգետ մարդիկ թէ ջարիք ու բշուաութիւն չկայ որ գիսաւորները հետերնին չբերեն : Գիսաւոր մը երեւցաւ 1456ին այնպիսի մեծութեամբ՝ որոյ նմանը դեռ չէր տեսնուած. այնպէս պայծառ էր լոյսն որ զիշերն առանց ճրագի կը կարդացուէր. պոչը վաքսուն աստիճան երկայնութեան տեղ բռնեւ էր, եւ երկնքին երեսը հրավառ ձամբու մը պէս կերեւար : Այն ատենն այ աստեղաբաշխներ եղան որ ըսին թէ աշխարհիս վերջը հասեր է : Հիմա այնպիսի գուշակութեանց

վրայ կրծիձաղին գիտունները իրաւամբ. բայց այն տգիտութեան ու սնապաշտութեան ժամանակն այնպէս չէր, եւ բազաւորները ժողովուրդներէն ալ աւելի կը սարսափէին : Կալիստոս պապը այն տարին հասարակաց աղօթքներ ու ծոմապահութիւններ ապսպրեց, եւ անով ամենուն սրտին մէջ աւելի սաստկացաւ վախը. ամենքը անու դողի մէջ ընկան. մեծամեծները բոլոր իրենց հարստութիւնը վանքերու տուին, զիշեր ցորեկ եկեղեցիները ժողովրդով լեցուն էին. հայրերը, մայրերը, որդիք ու ազգականք ամեն վայրկեան աղեխարշ ձայներով իրարու վերջի ողջոյնն ու յետին համբոյրը կուտային. քահանաները խոստովանանք լսելու չէին հասներ, հարկ կըլլար խումբ խումբ ժողովել զանոնք ու ամենուն մէկէն արձակում տայ : Գործաւորները չէին ուզեր աշխատիլ, երկրագործք անմշակ բողոյցին արտերը, ամեն բան երեսի վրայ մնաց : Վրան շատ ջանցաւ, աշխարհիս վերջը գալուն տեղը սարսափելի սով եղաւ, անոր ետեւէն ալ հասաւ ժանախտը, որ Եւրոպայի բնակչաց երեք մասին մէկը ջարդեց տարաւ, եւ բոլոր այս քշուառութեանց անմեղ զիսաւորը սեպուեցաւ պատճառ : Եթէ մարդիկ ցորեկներն իրենց աշխատանքին հետ ըլլային, զիշերներն ալ անոր փառաւոր լոյսը վայելելով զուարճանային անկասկած, տարակոյս չկայ որ այն ամենայն ջարեաց մէկն ալ չէր հանդիպեր, ու Եւրոպա անանկ յանկարծօրէն ամայի չէր մնար :

Աշխարհիս վերջը գուշակողներուն խօսքերը երէ կատարուելու ըլլային, մինչեւ հիմա քսան անգամէն աւելի վերջացած պիտի ըլլար այս աշխարհս : Երողոտոս գուշակեր է եղեր թէ աշխարհս 10,800 տարի պիտի դիմանայ. Դիոն՝ թէ 15,984 տարի. Որփեոս՝ թէ 120,000 տարի. Կասանդր՝ թէ 1,800,000 տարի : Թերեսս աւելի խելքի յարմար ըլլայ ասոնցմէ մէկուն խօսքին հաւտալը, որովհետեւ գուշակութիւննին դեռ սուտ չէ ելած, քան թէ անոնց որ այս ինչ կամ այն ինչ տարին աշխարհս պիտի վերջանայ ըսեր ու իրաւամբ ծաղր եղեր են : Ասոնց մէջ անուանի է Արիստարքոս յոյն աստղաբաշխը որ ըսած է թէ կատարած աշխարհիս պիտի ըլլայ յամի աշխարհի 3,484, Դարեոսէս ջափագետը որ ըսաւ թէ աշխարհիս 3,332 տարին մարդկային ազգը պիտի ջնջուի. Բեոնարդոս Թուրինկիացի գերմանացի կրօնաւորը ըսաւ թէ աշխարհիս վերջը պիտի ըլլայ Քրիստոսի 1000 բուականին. Անոյ

տը Վիլնեով գաղղիացին՝ թէ 1589ին. Յովհաննէս Հիլքն գերմանացին թէ 1651ին. Ուիսթընս անգղիացին (որ Յովհաննու աւետարանչին Յայտնութիւնը երկրաջափութեամբ ու հանրահաշուով կուգէր բացատրել) շատ մը հաշիւներէ ետքը որոշեր էր թէ աշխարհս պիտի վերջանայ 1715ին կամ 1716ին : Ոմանք ելան ըսին թէ հարիւր տարի ալ աւելի կեանք ունի աշխարհս, ուստի 1816ին յուլիսի 18ին պիտի կործանի. բայց Քրուտներ գերմանացին 1819ին ձգեց այն կործանումը, Լիպէնշթայն 1823ին, Սալման-Մոնֆոր 1836ին, ուրիշ աննշան սուտ մարգարէներ ալ 1840ին յունուարի 6ին :

Գաղղիոյ Լանկըտոք գաւառին մէջ Աւինեօնէ ըսուած զեղին մօտ բլրակ մը կայ շատ բարեբեր ու զուարճալի. այն բլրակին վրայ երկու հատ կրանիք քար կայ անագին մեծութեամբ որ հին Գաղղիացոց կուսակաշտութեան ատենները հոն բերուած կերեւան : Արդ այն երկրին մէջ որու կուգես հարցուր, կըսեն թէ երբ այն երկու քարերն այնչափ իրարու մօտենան որ մէկգմկ համբուրեն՝ աշխարհիս վերջը պիտի գայ : Այս ալ կաւելցընեն զեղացիները թէ հարիւր տարի առաջ այն քարերուն մէջտեղէն ձիաւոր մը կանցնի եղեր դիւրաւ, իսկ հիմա գեր մարդ մը հազիւ կրնայ անցնիլ : Այսպիսի ռամկական առասպելներ աշխարհիս ամեն կողմն ալ կը գտնուին. բայց իմաստուն քրիստոնէին մեծ ամօք է, երբեմն ալ մեղք, ասոնց հաւատալը :

Ուստի յունիսի 13ին զիսաւորը կրնայ համարձակ երեւան գալ (թէ որ իրօք պիտի գայ. վասն զի քաջ աստեղաբաշխները անոր վրայ ալ կը տարակուսին իրաւամբ). բայց գալու որ ըլլայ՝ սիրով ընդունինք զինքը, եւ մեր հետաքրքրութիւնը յագեցընելուն համար շնորհակալ ըլլանք իրեն, ու փառք տանք ամենակալ Արարչին երկնի եւ երկրի որ սքանչելի եւ անխախտ օրինօք կարգաւորեր է բնութեան ընթացքը, եւ իրեն միայն պահեր է աշխարհիս կատարածը երբ գալուն զիտութիւնը. իսկ մեզի պատուիրեր է որ արբուն կենանք հոգւով ու անիւ եւ զողութեամբ զանձանց փրկութիւն գործենք, եւ միանգամայն որդիական վստահութեամբ ցնձանք առաջի նորա. փոյրերնիս չըլլայ որ աշխարհիս կատարածը նորէն հեռացաւ մեզմէ, ու մեզի պահուած չէ եղեր երկրիս վերջի բնակիչքն ըլլալու տարօրինակ պատիւը :

ԵՐԿԱՅՈՒՂԻՔ

Չկայ երկիր մը ուր այնչափ շատցած ու կատարելագործուած ըլլայ երկաթուղւոյն գործածութիւնը, ինչպէս յԱմերիկա. շոգեկառաց ընթացքն ալ այնչափ սաստիկ արագ է հոն, որ շատ անգամ աղետալի վնասներ կրպատահին: Մօտերս Նոր Նորքի երկաթուղեաց մեկուն վրայ տեսնուեր է անագին կառաշարք (train) մը, յորում 141 վակոն կան եղեր, ամենքն ալ ապրանքով ու կենդանեօք լեցուն. եօրը շոգեկառք կը քաշեն եղեր այն սարսափելի բազմութիւնը, որոյ նմանը զեռ չէր լսուած:

Ամերիկայէն ետքը բազմութեան ու արագութեան կողմանէ անուանի են Անգղիոյ երկաթուղիքը: Հոս տեղեկութեան համար զենեք ասոնց 1840էն մինչեւ 1852 տարած ու բերած մարդկանց թիւն ու անոնց հանդիպած վտանգները:

1840էն մինչեւ 1852 ճանապարհորդաց թիւն եղեր է 478,448,607, յորոց 257 հոգի այլ եւ այլ վտանգներով սպաննուեր են, եւ 1,416 հոգի վիրաւորուեր են. ըսել է թէ 2,018,259 ճանապարհորդաց մէջ մեկ հոգի մեռեր է, եւ 537,916 հոգւոյ մէջ մեկը վիրաւորուեր է:

Շոգեկառաց մէջ գործածուած 40,486 ճարտարապետներէն, մեքենագործներէն, ջեռուցիչներէն եւ գործաւորներէն 275 հոգի մեռեր եւ 274 վիրաւորուեր են. որ համեմատութեամբ՝ 177 հոգւոյ մէջ 1 մեռած կուգայ, եւ 148ի վրայ 1 վիրաւորուած:

1844էն մինչեւ 1851 ճանապարհորդները 517,044,469,484 մղոն տեղ շրջեր են, եւ 176 հոգի մեռեր են, որ համեմատութեամբ 40,025,595 մղոնի մեկ հոգի կիյնայ:

Այս համեմատութիւններով երէ ենթադրենք թէ ճանապարհորդ մը զիշեր ցորեկ երկաթուղւով ճամբայ ընէ ու ամեն մեկ ժամուն 20 մղոն տեղ կտրէ, տարին 175,200 մղոն կընէ, եւ կրնայ 228 տարի ճամբորդութիւն ընել՝ առանց վտանգի մը հանդիպելու:

Արդէն վերը յիշուած բոլոր մէջ 5 հոգի մեռած ու 7 վիրաւորուած են՝ զեռ կառաշարքը բոլորովին չլեցած դուրս ցատքելուն համար:

Գերմանացիք իրենց ծանրակաց բնութիւնն ու խոնհմութիւնը երկաթուղեաց գործածութեան մէջ ալ ցուցնելով, շատ մարդասպան վտանգներէ ազատ եղեր են, ինչպէս որ այս հաշուէն ալ քա-

ջայայտ կերելի: Գերմանիոյ մէջ 1848էն մինչեւ 1850 ճամբայ ըրեր են 51,715,297 հոգի՝ 1,155,436,890 մղոն տեղ, եւ մեջերնին 1 հոգի սպաննուեր ու 1 հոգի վիրաւորուեր է. գործաւոր, մեքենագործ, ջեռուցիչ եւ այլն՝ 54 հոգի սպաննուեր ու 88 վիրաւորուեր են:

Բոյոր այս հաշիւներէն այն կը հաստատենք որ աւելորդ է ոմանց երկաթուղեաց վրայ ունեցած ջափագանց երկիւղը. վասն զի այսչափ վտանգ ճիւղ եւ իցէ ճամբորդութեան մէջ կը պատահի, եւ գուցէ շատ ալ անելի. անկարելի կրնայ ըսուիլ որ երկուք ու կէս միլիոն ժողովուրդ հասարակ միջոցներով ճամբորդութիւն ընէ, եւ անոնց մէջէն հինգ վեց հոգի ջմեռնին. եւ սակայն երկաթուղեաց վրայ նոյնչափ հոգւոյ մէջ մեկ հոգի միայն կը մեռնի. ըսել է որ երէ ամբողջ Լոնտրայի ժողովուրդն որ երկուք ու կէս միլիոն է, ուզէ մեկէն երկաթուղիով ճամբորդութիւն ընել, մէջէն մեկը միայն պիտի պակսի:

ՉՈՒՍՐՃԱՍՏԵՐ ՄՕՐ ՄԸ ԳԼՈՒԽՆ ԵԿԱՅԸ:

Մօտերս ի Փարիզ այր եւ կին իրարմէ բաժնուեցան հետագայ պատճառաւ:

Մարդուն մեկուն աղջիկը վարդախտ հաներ, ու ծանրկեկ հիւանդ էր. մայրը կարծես թէ զաւկին հիւանդութիւնը մոռնալով կընագուի կըզգարդարուի ու կառքը պատրաստել կուտայ իրիկուեր պարահանդեսի երթալու:

— Այսօր պետք չէ որ երթաս, կըսէ երիկը:

— Թողութիւն կընես, կըսէ կինը, խօսք տուեր եմ, չեմ կրնար խօսքս ետ առնել առանց մարդավարութեան դեմ գործելու:

— Աղջիկդ ծանր հիւանդ է:

— Շատ չեմ կենար, կէս գիշերուն կըղառնամ:

— Գիտցիր որ երէ այս գիշեր դուրս ելլես, մեկ մըն ալ ներս չես մտներ:

Կինը մտիկ չընէր, կերթայ, եւ ի դարձին դուռը գոց կը գտնէ:

Դատաւորները այս խնդիրը քննեցին ու վճիռ տուին որ մայր մը որ այնպիսի վիճակի մէջ իր զաւակը կը բողո ու զուարճութեանը կերթայ, զաւկին վրայ ունեցած իրաւունքը պետք է կորսընցընէ:

ՄՇՏԱԾԱՐԱՒ ՄԱՐԳ.

Միացեալ Նահանգաց Պոսթոն քաղաքին բժշկական օրագիրը կը պատմէրէ ձէյմս Ուեպ անունով քառասունըութը տարեկան մարդ մը կայ որ պզտիկութենէն ի վեր անանցանելի ծարաւով մը կը տանջուի : Սովորաբար ցորեկը երեք քաշէն աւելի ջուր կը խմէ եղեր, գիշերներն ալ խոշոր լեցուն դոյլ (գովա) մը :

ՀԱՐԻՒՐ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿ ՏԱՐԵԿԱՆ ԿԻՆ ՄԸ

Թէյմս օրագրին մէջ կը կարդանք որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Հարաւային Քարոլինա ըսուած երկիրը Սինկլըրոն անունով կինը 151 տարեկան է, եւ դեռ կայտառ է կըսէ. 99 տարեկան եղած ատենը վարդախտ (զըզամուգ) հաներ ու աչուրները կուրցեր են. այլ խոր ծերութեամբը հասակն ամենեւին կարճըցած չէ. տանը մէջ յիսնամեայ կնկան մը պէս կը քայլէ : Բոլոր օրդիրը մեռած են. բոռներէն մէկը վաքսուն տարեկան է, անոր ալ բոռը տասներինը տարեկան :

ԿԱՏՂԱԾ ՇԱՆ ԽԱՅՈՒՄՅՔԻՆ ԳԷՄ ԳԵՂ

Երոպա ամառ ատեն շները չեն կրնար բերանին արձակ պտըտիլ, այլ միշտ բերանակապով. այս զգուշութեամբ հանդերձ դարձեալ շատ անգամ անոնց յանկարծական կատաղութեան խածուածքին զոն կըլլան մարդիկ : Իսկ Արեւելք՝ ուր շները խմբովին արձակ համարձակ փողոցներու մէջ կըպտըտին ու անմեղ գառնուկներու պէս կարածին, անտարակոյս շատ աւելի ստեպ կըպատանին այն ցաւալի դիպումները : Այնպիսի ատեն պետք է

Ա. Մէկէն խածուածքը չորս կողմէն ձգմել, որպէս զի մէջէն արիւնն ու կենդանոյն շողիքը ելին :

Բ. Յետոյ մոխրաջրով, եւ կամ սապոնի ջրով, կրախառն ջրով, աղի ջրով, եւ թէ որ ասոնցմէ մէկն ալ չգտնուի՝ պարզ ջրով վերքը լուալ :

Գ. Անկէց ետքը երկաթի կտոր մը կրակով կարմըրցընել եւ անով լու մը վերքը այրել :

Այս հնարքները ոչ միայն կատղած շան, այլ նաեւ որ եւ իցէ բունաւոր կենդանեաց խածուածքին դեմ աղէկ են :

ՄԱՅՐԵՆԻ ՍԷՐ

Սպանիոյ Մատրիտ մայրաքաղաքին մէջ աղքատ գործաւոր մը կար, որ իր աւուրչէքովը հազիւ տանը հարկաւորն կընդգար : Ատեն եկաւ որ ալ չկրցաւ գործ գտնել. այն անգործութեան վրայ հիւանդութիւնն ալ գալով՝ խեղճ տնակը մեծ բշուատութեան մէջ ձգեց. այր եւ կին իրենց դեռանասակ տղոցմովը առանց կրակի ու հացի մնացին : Երբոր ալ տանը մէջ ուտելու բան չմնաց, սոսկալի անօրութիւննին խաբելու համար որ աղիքնին կեղեքէր, սկսան մարացորենի ցողունները ձծել : Այն ողորմելի կերակրով տասուերկու օր ապրելէն յետոյ, տարաբախտ մանկիկները կիսամեռ գետինն ընկած ողորմագին ձայնիւ քիչ մը հնց, պատառ մը հնց կաղաղակէին : Հայրերնին հիւանդ եւ յուսահատած, աղեխարշ սըրտով վրանին կընայէր ու այն անմեղներուն մանը չտեսած՝ վայրկեան մը յառաջ մեռնելու կըփափաքէր : Իսկ մայրերնին անօրութեամբ ու ցաւօք հալած մաշուած՝ վրանին ընկեր ու գետի պէս բափած արցունքովը կարծէր թէ անոնց քաղցը կրնայ բերելցընել : Մէյմըն ալ յանկարծ ուրախութեան ձայն մը կըձգէ, եւ գունարափ դեմքին վրայ քաղցը ժպիտ մը կըփայլի :

« Սպասեցէք ինձի քիչ մը, սպասեցէք կըկանչէ, երբամ ձեզի կերակուր բերեմ : »

Այս կըսէ ու խնքի պէս տնէն դուրս կըվազէ : Հազիւ վրան տասը վայրկեան անցաւ, դարձաւ եկաւ գիրկը լեցուն ուտելիք, որ սովալուկ գաւկընները մէկէն կերան լափեցին : Խեղճ մայրը գեղեցիկ հասակաջափ սեւ մազը գաւակացը հաց ճարելու համար ոչինչ գնով վաճառեր էր :

Այսպիսի անձնանուէր զոնը մօր մը ծնելատէր սիրտը միայն կրնայ զգալ եւ ազդել :

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԷՆ ՄԵՅ ՄԱՄՈՒԼՆԵՐԸ :

Մօտերս Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Փիլադելֆիա քաղաքին մէջ երկու մամուլ շինուեր են՝ 70 հազար տուարի, որ 579,400 ֆրանք կընէ. (մէկ տուարը 5 ֆրանք ու 42 հարիւրորդ (սանքիմ) կարժէ) : Այս սարսափելի մամուլները ժամը 60 հազար քերք պիտի տպեն, ու մէկ վայրկենի մէջ տասը հազար քերք : Ի՞նչ այսպիսի մամուլ ոչ տեսնուեր եւ ոչ մտածուեր էր : Ասով կիմացուի քէ Միացեալ Նահանգաց մէջ ընթերցասիրութիւնը ինչ աստիճանի ծաղկած է, որ ժողովրդեան գիրք ու օրագիր հասցընելու համար այսպիսի կարգէ դուրս գործիքներ հնարելու կըստիպուին տպագրիչք :

ՄԱՐԳԱՏԵԱՅ ՄԱՐԳՈՒ ՄԸ ԿՏԱԿ

Մօտերս կարգէ դուրս մարդուն մէկը Սկովտիա մեներ ու բոլոր ունեցածը կտակաւ իր շանը քողեր է : Այս հետաքրքրական ու մարդատեսաց կտակին մէկ հատուածը դնենք.

« Զմարդիկ կատեմ, եւ երկրիս վրայ շունս միայն կըսիրեմ. վասն զի մարդիկ ինծի շատ չարիք հասուցին, շունս երկու անգամ զիս մահուրնէ ազատեց եւ միշտ հաւատարիմ մնաց բարեկամութեանս : Ուստի կըփափաքիմ որ մահուրնէս ետքք քաղաքին մէջի տունս, ամարանոցս, ու բոլոր ունեցած ստակս շանս ձօնին տրուի : Կտակակատարացս վրայ պարտք կըղնեմ որ իմ հաւատարիմ ընկերս Լորտի մը պէս խնամեն, ու հոգան անպակաս : Այս ալ կուգեմ որ օրուան մէջ երեք անգամ կերակուր տան, եւ կերակուրները շատ տեսակ ազնիւ եւ ամենափափուկ պիտի ըլլան. շանան որ ամենեւին կամացը դեմ բան չընեն, եւ վերջի շունչը տայէն ետքը իմ քովս քաղեն : »

Զենք կարծեր որ այս նոր Տիմոնին բնական ժառանգները ձօնին միայն քողուն այնչափ ստացուածոց վայելմունքը :

Տիմոն, արենացի փիլիսոփայ էր, Քրիստոսէ 440 տարի յառաջ ծնած. իր բարեկամներուն ըրած բարեացը փոխարէն ապերախտութիւն գտնելով՝ այնպէս ատելութիւն մը ունեցաւ մարդկանց վրայ, որ Մարդատեսաց ըսուեցաւ : Անգամ մը ծառի վրայէն ընկաւ ու ոտքը կոտրեցաւ. եւ որովհետեւ բնաւ մարդու հետ չէր տեսնուեր,

անխնամ անօգնական մեռաւ : Իրմէ ետքը սովորութիւնեղ ած է Սկովտացոյն նմաններուն Տիմոն կանչել :

ՄԵՏԱՐՍԵՂԻՆԱՅ ՎՐԱՅԷՆ ԲՈՐԲՈՍԻ ԲԹԵՐՆ ԸԱՆԵԼՈՒ ՀՆԱՐՔ

Շատ անգամ մետաքսեղէն դիպակները քիչ մը խոնաւ տեղ որ կենան՝ կըբորբոսին ու բիծ բիծ կըլլան՝ եւ զանոնք մաքրելուն կերպը չգիտցողները ներկել տայ կըհարկադրուին : Արդ այնպիսի ատեն պէտք է երկու հազարկրամ¹ ջրոյն մէջ խառնել հարիւր կրամ օշակ կամ անուշադր (նըշատըր), եւ այն բաղադրութեան մէջ բարխել արատաւորած մետաքսեղէնը. յետոյ հանել, պարզ ջրով ցօղել, չորցընել եւ արդկել (խրիլեմէք) :

ԶԱՐԳ ՄԿԱՆՑ

Քիչ մը ջմարած կիր առ, անկանի մը մէջ փշրէ, մէջը նոյնչափ շաքարի փոշի խառնէ, եւ մկանց յաճախած տեղը տարածէ. որովհետեւ շաքար շատ կըսիրեն, հոտն առածնուն պէս մէկէն կուտեն կըլլաին : Ստամոքսերնուն հեղուկը կիրին հետ միանալով՝ մեծ բորբոքում մը կըպատճառ է, որով եւ խեղճ մկները կեցած տեղերին անշնչացած կիչեան :

¹ Մէկ հազարկրամնէ 515 տրամ :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻՉ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ԱՐԱՄԵԱՆ :

Մարտիրոսեան , ի ճառ :
Մեսրոպեան Վարժարան , ի Զմիւռնիա :
Մինասեան Մինաս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Մինասեան Պետրո Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Մինրդատեան Թաղէոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Միսաքեան Նիկողոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Միսաքեան Աւետիս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Միսաքեան Վարդըրես Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Միսաքեան Պետրոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Միսաքեան Պ. Ստեփան , ի Փարիզ :
Միրիմանեանց Զաքարէ , ի Տփլիս :
Միսնէտիսեան Յովնանէս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Մովսէսեան Մկրտիչ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Մովսէսեան Պ. Առաքել , ի Փարիզ :
Մուրատեան Պ. Արքանամ , ի Նիկոմիդիա :
Մուրատեան Մանտեսի Մաղաք Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Մուրատեան Պ. Յարութիւն , ի Փարիզ :
Մուրատեան Պ. Մկրտիչ , ի Փարիզ :
Մուրատեան Պ. Մարտիրոս , ի Փարիզ :
Մուրատեան Յակոբ Աղա , Հիւպատոս Բրուսիոյ եւ Ամերիկայի , ի Յոսպէ :
Մսերեան Պ. Կարրիէլ , յեւջ :
Մսերեան Մսեր վարժապետ , ի Մոսքուա :
Մսերեանք Պ. Վարդան եւ Պ. Բարսեղ , ի Փարիզ :
Յովակիմեան Պ. Գրիգոր , ի ճառ :
Յովասափեանց Յովսէփ Աղա , ի Կարին :
Յովնան , ի ճառ :
Յովնանեան Պ. Յովնան , ի Փարիզ :
Յովնանեանց Գրիգոր Աղա , յԱղեքսանդրիա :
Նազարեանց Առաքել Ավանեան , ի Շուշի :
Նանապետեան Հ. Եղիա փոխանորդ Պատրիարքի , ի Կ. Պօլիս :
Նանապետեան Պ. Գրիգոր , ի ճառ :
Ներսիսեան Գրիգոր Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Նեփրուգեան Յարերիկ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Նորատունկեան Յակոբ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Նորատունկեան Սիմոն Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Շանմիրեան Կարապետ Աղա , ի Կովքեթ :
Շանմուրատեանց Մարտիրոս Եսայեան , ի Շուշի :
Շապանեան Յ. Մարտոս , ի Կ. Պօլիս :
Շանպագեան Զենոր Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Շանպագեան Պ. Կարապետ , ի Փարիզ :
Շաշեան Բերրաք Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Շիրինեան Նշան Աղա , ի Կ. Պօլիս ,
Շիրինեանց Յոնանջան Մանտեսի Յարութիւնեան , ի Շուշի :
Շնորհաւորեան Գրիգոր Աղա , ի Զմիւռնիա :
Որդանանեան Պ. Մանուկ , ի ճառ :
Ունճեան Մաղաք Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Ուպիլիսի , ի Փարիզ :
Չայեան Եղիազար Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Չուխանեան Մանուկ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Չամուռնեանց Յովնանէս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պալասանեան Աստուածատուր Աղա , յեւջ :
Պալղազարեան Ղուկաս Աղա , ի Զմիւռնիա :
Պալեան Կարապետ Ամիրայ , ի Կ. Պօլիս :
Պալեան Նիկողայոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պալեան Սարգիս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պալըզնեան Մանուկ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պալիկոյ Տրպէն , ի Կ. Պօլիս :
Պապայեան Սիմոն Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պապունց Սարգիս Մկրտիչեան , ի Նուսի :
Պասմանեան Կարապետ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պարտիզպանեան Աւետիս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պարտիզպանեան Պ. Թադուր , ի Փարիզ :
Պապունիկեան Թաշիկ Աղա , յեւջ :

Պետրոսեան Պօղոս Աղա , ի Կ. Պօլիս : (2 օրինակք :)
Պետրոսեան Պ. Թաշիկ , ի Փարիզ :
Պէյազեան Սերովբէ Աղա , ի Նիկոմիդիա :
Պէյլեբեան Յակոբ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պէյլիկնեան Մարտիրոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պէշիքբաշեան Մկրտիչ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Պըլըզնեան Յակոբ Աղա , յեւջ :
Պըլըզնեան Յարութիւն Աղա , ի Պորուշան :
Պուլղուրեան Կարապետ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Ջոնն Պ. Աստուածատուր , ի Կ. Պօլիս :
Ջրասունեան Պ. Յարութիւն , ի Փարիզ :
Ռուբէն Աղա ժամագործ , ի Կ. Պօլիս :
Սախայեան Ալեքսան Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Սամանեան Մկրտիչ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Սարիմեան Մագոստ Ամիրայ , ի Կ. Պօլիս :
Սեն-Մառ ժիրարտէն , ի Փարիզ :
Սինանեան Անտոն Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Սիրունեան Յակոբ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Սուլուխանեան Նիկողայոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Ստեփանեանց Միքայէլ Յարութիւնեան , ի Տփլիս :
Սրմաքէշեան Լուսիկ Աղա , յեւջ :
Վանանեան Յովնանէս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Վարդանեան Յովսէփ Պէյ , ի Կ. Պօլիս :
Վարդանեան Յովնանէս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Վարժարան , ի Պալսնէնիկ :
Վարպետեան Յովսէփ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Վիլենեան Սերովբէ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Տավուրեան Վ. Տիգրան , ի Կ. Պօլիս :
Տատեան Յովնանէս Պէյ , ի Կ. Պօլիս : (4 օրինակք :)
Տատեան Պօղոս Պէյ , ի Կ. Պօլիս : (4 օրինակք :)
Տառուտ Պօղոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Տաքեանեան Սիմոն , ի Փարիզ :
Տեմիրճիպաշեան Պետրոս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Տեմիրճիպաշեան Ենովք Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Տեռեան եղբարք , ի Զմիւռնիա :
Տեր Գասպարեան Ղազարոս Աղա , յԱղեքսանդրիա :
Տեր Դեորգ քահանայ , ի Կ. Պօլիս :
Տեր Գրիգոր քահանայ Պէշիկբաշու .
Տեր Ղուկասեան Յովնանէս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Տեր Մկրտիչեանց Մանտեսի Գալուստ , յԱգուլիս :
Տեր Մկրտիչեանց Մարտիրոս , յԱգուլիս :
Տիւզեան Մինրան Պէյ , ի Կ. Պօլիս :
Տիւլորիէ , ի Փարիզ :
Փափագեան Պ. Յովնանէս , ի Փարիզ :
Փափագեան Պ. Սեպուհ , ի Փարիզ :
Փեշարմալնեան Սանակ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փեշարմալնեան Գեորգ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փարավագեան Ռուզա Տիկին , ի Փարիզ :
Փափափեան Մանուկ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փափափեան Պ. Նասիպ , ի Փարիզ :
Փերոբեան Մելզոն Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փենրիպանեան Գրիգոր Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փեմխանեան Գալուստ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փեմխանեան Պ. Արիստակէս , ի Փարիզ :
Փեմխանեան Պ. Գանիկ , ի Փարիզ :
Փեմխանեան Պ. Ռուբեն , ի Փարիզ :
Փեօշեբեան Պ. Թաշատուր , ի Փարիզ :
Փիւրքնեան Ռուբեն Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փիւրքնիսանեան Մկրտիչ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փիւրքնիսանեան Մուրատիկ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Փիւրքնիսանեան Պ. Թաշատուր , ի Փարիզ :
Օղուլուխեան Մինաս Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Օտապաշեան Պ. Սերովբէ , ի Փարիզ :
Օրբազափուլեան Յակոբ Աղա , ի Կ. Պօլիս :
Յրենկեան Արքանամ Աղա , ի Կ. Պօլիս :

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ .

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ .

Ինամակայր եւ բարերարք Արիստեան Ազգային վարժարանին որ ի Փարիզ .

Նիկոլ եպիսկոպոս, եւ հալածանք նորա ընդդէմ Հայկազանց Լեւոնաբանի .

Հանապարհորդութիւն յԱնի զոր արար Պ. Հանիբով յամին 1848. Հայ. եւ Գաղղ .

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՅՑ ԲԱՆԷ .

Գատիարակութեան եւ կրթութեան ամեն մարդու եւ ամեն հասակի օգտակարութիւնն ու հարկաւորութիւնը . — Արգասիք գիտութեանց յԵւրոպա .

Բանայի բնական գիտութեանց .

Պարտեզ .

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԻՏԵԼԻՒՄ .

Կատարած աշխարհի .

Երկարուղիք .

Զուարճաւոր մօր մը զխոն եկածք .

Հարիւր երեսունքմէկ տարեկան կին մը .

Կատուած շան խածուածքին դէմ դեղ .

Մայրենի սեր .

Տպագրութեան ամենէն մեծ մամուլները .

Մարդատեաց մարդու մը կտակ .

Մետաքսեղինաց վրայէն բոբրոսի բիծերն հանելու հնարք .

Ջարդ մկանց :

SOMMAIRE.

MUSÉE ARMÉNIEN.

Les administrateurs et les bienfaiteurs de l'école nationale arménienne de Paris.

L'évêque Nicolas et les persécutions suscitées par lui contre les Arméniens de la Pologne.

Incursion à Ani, par M. Kanikoff, en 1848. (Arm-Franç.)

CONNAISSANCES UTILES.

Éducation et instruction utiles et nécessaires à tout homme et en tout âge. — Les bienfaits des sciences en Europe.

Clef des sciences naturelles.

Le Jardin.

CHRONIQUE DE PARIS ET NOUVELLES DIVERSES.

Fin du monde.

Les chemins de fer.

Punition d'une mère.

Une femme âgée de 131 ans.

Remède contre la morsure des chiens.

Affection maternelle.

Les plus grandes presses typographiques.

Le testament d'un misanthrope.

Moyen d'enlever les taches des soieries.

Destruction des rats.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ .	PRIX D'ABONNEMENT :
Ի Փարիզ, տարեկան . Ֆրանք. 20 »	Paris, par an . . . . . Fr. 20 »
Ի Կոստանդնուպօլիս, ի Զմիռնիա, եւ յԱղեքսանդրիա . . . . . 24 »	Constantinople, Smyrne et Alexandrie . . . . . 24 »
Ի Ռուսաստան եւ ի Պարսկաստան . . . . . 50 »	Russie et Perse . . . . . 50 »
Ի Հնդկիս . . . . . 55 »	Indes . . . . . 55 »
Գին միոյ տետրակի . . . . . 3 »	Prix d'un exemplaire . . . . . 5 »

ԴՈՐԵԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ, Պ. Ճ. Արամեան, ի փողոցն Սեն-Սիլվիս 58. կամ ի զբանոցի նորա ի փողոցն Պոնաբարբ, 44.
 ՊՈՒԼՍ, Կարսպետ աղայ Խրիստեան .
 ԶՄԻՌՆԻՄ, Ղուկաս աղա Պարլազարեան .
 ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՄ, Ղազարոս աղա Տեր-Գոսպ արեան .
 ԵՆԵ ՄՈՒՏԱԻՈՅ, Յակոբ աղա Պրյորկեան :

ON SOUSCRIT

A PARIS, chez D. Aram, rue Saint-Sulpice, 38, ou à son bureau, rue Bonaparte, 44.
 CONSTANTINOPLÉ, G. Utudjian.
 SMYRNE, L. Balthazar.
 ALEXANDRIE, L. D. Gasparian.
 JASSY, J. Bouïoukly.